

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Diplomová práce

Bc. Veronika Böhmová

Grafická a hláskoslovná analýza písní

Valentina Šubara: perspektiva kvantity vokálů

Graphical and Phonological Analysis of Songs

by Valentin Šubar: the Perspective of Vowel Length

Praha 2017

Vedoucí práce: Mgr. Alena Andrllová Fidlerová, Ph.D.

Děkuji Mgr. Aleně Andrlové Fidlerové, Ph.D., za vedení diplomové práce a poskytnutí cenných rad. Neméně jsem vděčna za podporu při dalších odborných aktivitách.

Poděkování dále patří oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i., které mi umožnilo vytvořit elektronickou edici celého kancionálu, zejména pak děkuji PhDr. Aleně M. Černé, Ph.D., za konzultace, Mgr. Michalu Dragounovi za poučení o chronogramech a Daliboru Lehečkovi za speciální šablonu k editoru Microsoft Word. Doc. PhDr. Petru Voitovi, CSc., vděčím za osvětu v oblasti typografie.

Práce by nemohla vzniknout bez vstřícného přístupu Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje, Strahovské knihovny a Knihovny Národního muzea v Praze. Děkuji též PhDr. Janu Koubovi za poskytnutí jeho připravovaného slovníkového hesla o Valentinu Šubarovi a Mgr. Janu Baťovi, Ph.D., za zpřístupnění pozůstalosti A. Škarky, jež je uložena na Ústavu hudební vědy FF UK.

Závěrečné poděkování věnuji svému snoubenci, Lukáši M. Vytlačilovi, za podnětné rozhovory, trpělivost, oporu a četná povzbuzení.

¹ *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona. Český ekumenický překlad (2008).*

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 9. května 2017

.....

Veronika Böhmová

Abstrakt

Diplomová práce popisuje nestandardně označenou samohláskovou délku a krátkost v celém kancionálu Valentina Šubara, ve vydání vytištěném utrakvistou Jiřím Hanušem z Kronenfeldu roku 1612 (Knihopis K16012). Na základě vybraných transliterovaných úseků zjišťuje míru ustálenosti označování samohláskové kvantity, kterou následně zohledňuje při interpretaci nalezených příznakových forem. Práce drobně modifikuje výsledky dosavadního bádání o označování vokalické kvantity v českých tiscích 17. století a opravuje dosud mylně uváděné datace dochovaných exemplářů.

Klíčová slova: grafika, hláskosloví, humanismus, hymnografie, hymnologie, Jiří Hanuš z Kronenfeldu, kvantita vokálů, písně, utrakvismus, Valentin Šubar

Abstract

The thesis analyzes the non-standard vowel length and shortness in the complete hymn book of Valentin Šubar, as it is presented in the edition published by the Utraquist Jiří Hanuš of Kronenfeld in 1612 (Knihopis K16012). Based on selected transliterated segments, the level of consistency in the marking of vowel quantity is identified, and the outcome is subsequently taken into account when interpreting individual non-standard forms. Consequently, the results of previous research on vowel length marking in the 17th century Czech prints are slightly modified and the incorrect datation of surviving exemplars of the hymn book is corrected.

Key words: graphics, humanism, hymnography, hymnology, Jiří Hanuš of Kronenfeld, phonology, songs, Utraquism, Valentin Šubar, vowel length

OBSAH

1 Úvod	8
2 Dochované prameny	10
2.1 Čtyři tisky a jeden rukopis	10
2.2 Vymezení materiálu pro analýzu	13
3 Valentin Šubar Lanškrounský	15
3.1 Autor a jeho konfesijní příslušnost	15
3.2 Podněty k tvorbě kancionálu	16
4 Jiří Hanuš Lanškrounský z Kronenfeldu	17
5 Metoda	18
5.1 Metoda grafické analýzy	18
5.2 Metoda hláskoslovné analýzy	18
6 Grafická analýza	20
6.1 Výběr transliterovaných úseků	20
6.2 Transliterační pravidla	20
6.3 Kolace	22
6.4 Výsledky grafické analýzy	22
6.4.1 Typy tiskařského písma	22
6.4.2 Způsob označování vokalicke kvantity	23
6.4.3 Manipulace sazeče s délkou řádku	25
6.4.4 Kvalita sazečovy práce	26
6.4.5 Kritérium kvality tisku	28
7 Hláskoslovná analýza	29
7.1 Kvantita v tiscích 16.–18. století	29
7.2 Formy s příznakovou délkou	30
7.2.1 Délka v kořenech slov	30
7.2.2 Slootovorná délka vokálů	33
7.2.3 Morfologická délka vokálů	34

7.3	Formy s příznakovou krátkostí	37
7.3.1	Krátkost v kořenech slov	37
7.3.2	Slovotvorná krátkost vokálů	41
7.3.3	Morfologická krátkost vokálů	42
7.4	Výsledky analýzy	48
8	Závěr	51
9	Seznam citovaných děl	53
9.1	Staré tisky a rukopisy	53
9.2	Edice	55
9.3	Literatura	56
10	Seznam příloh	61
	Příloha A – Kolace tisků AE X 67, 27 G 6, 21 N 74 podle tisku 0843	a–aa
	Příloha B – Fotografické ukázky z dochovaných tisků a rukopisu	i–v

Seznam zkratek

akuz.	akuzativ
č.	číslo
dat.	dativ
f.	femininum
fol.	folio
GbSlov	Gebauer, Jan: <i>Slovník staročeský</i>
gen.	genitiv
HTB	<i>Hymnorum Thesaurus Bohemicus</i>
IJP	<i>Internetová jazyková příručka</i>
instr.	instrumentál
kap.	kapitola
KPS	<i>Databáze Knihopis</i>
lok.	lokál
m.	maskulinum
MSS	Bělič, Jaromír; Kamiš, Adolf a Kučera, Karel: <i>Malý staročeský slovník</i>
n.	neutrum
nom.	nominativ
odd.	oddíl
os.	osoba (mluvnická)
pers. comm.	personal communication
pl.	plurál
r	recto
ř.	řádek
s. a.	sine anno
sg.	singulár
StčS	<i>Staročeský slovník</i>
ÚJČ AV ČR	Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky
v	verso
vok.	vokativ
VW	<i>Vokabulář webový</i>

„...kvantita samohlásek je trest boží za všechno, co Češi v dějinách udělali špatného...“ (Stich 1997)

„...ssouzení trpělivost působí, a trpělivost zkušeni, zkušeni pak naději...“ (Ř 5,3–4)²

1 Úvod

Předložená diplomová práce se zabývá označováním vokalické kvantity³ v kancionálu Valentina Šubara, který roku 1612 vytiskl utrakvistický kněz Jiří Hanuš Lanškrounský z Kronenfeldu pod názvem *Písně na epištoly a evanjelia nedělní a sváteční*. Interpretace vokálů, jejichž délka či krátkost je v českých tiscích humanistické a barokní doby označena odlišně od dnešní spisovné normy, představuje problém, jenž je velmi aktuální, zejména pro editory českých humanistických a barokních tisků, ale komplikovaný. Výklad se bude muset vyrovnat s absencí komplexního popisu dobové artikulace a nedostatečným množstvím vhodně zpracovaného dokladového materiálu. Čeká nás nesnadné rozhodování, která z příznakových forem odráží foneticko-artikulační stav počátku 17. století, a která byla ovlivněna tiskařským nebo písařským územím či je výsledkem pouhé nedůslednosti sazeče (kap. 7).

Těžiště diplomové práce spočívá v grafické a hláskoslovné analýze, jež se zaměřuje na kvantitu vokálů (kap. 6 a 7). Jejím cílem je drobná modifikace výsledků dosavadního bádání o označování vokalické kvantity v tiscích 16. a 17. století na základě popisu a klasifikace forem samohláskové délky a krátkosti jednoho kancionálu. Práce navazuje na podobně pojaté studie (Černá, Dittmann, Hádek, Janečková, Lupínková, Šlosar aj.), jejichž výstupy jsou důležité nejen pro diachronní lingvistiku, ale také pro dialektologii a ediční praxi.

Oporu k výkladu hledáme v současné odborné literatuře, edičních poznámkách, slovnících, gramatikách, databázích, korpusech i dobových pramenech (kap. 9). Představu o samohláskové délce a krátkosti ve střední češtině získáváme hlavně ze studií výše jmenovaných autorů, dále z *Humanistické češtiny* J. Poráka a různých edičních poznámek, zejména P. Koska. Poučení o kvantitě ve starší češtině přejímáme nejčastěji z *Historické mluvnice jazyka českého* J. Gebauera a nepublikované studie M. Nedvědové. Zohledňujeme také hypotézu T. Vykypělové o konfesijním vlivu, hypotézu P. Voita a O. Koupila o vlivu

² *Bible kralická šestidílná. Kompletní vydání s původními poznámkami* (Dittmann et al. 2014). V edici je spojka „a“ vytištěna majuskulí „A“.

³ Tj. délky a krátkosti samohlásek.

sazeče a úvahy McKittericka nad tiskařskou praxí 16. a 17. století. K interpretaci nářečních forem využíváme *Nástin české dialektologie* J. Bělice a *Český jazykový atlas*, zajímá nás zejména vzájemné prostupování severovýchodočeských a středomoravských nářečních rysů v oblasti Lanškrouna, rodišti tiskaře i autora. Transliteraci (Příloha A) tvoříme podle zásad oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i (odd. 6.2).

V diplomové práci nejprve objasňujeme dosud rozporné informace o dochovaných vydáních kancionálu (odd. 2.1) a popisujeme okolnosti, které nás podněcovaly k odklonu od původního zadání (odd. 2.2). Poté podáváme výklad o autorovi, jeho konfesijní příslušnosti (odd. 3.1) a podnětech, které ho vedly k tvorbě písňové žánru (odd. 3.2). Dále se zmiňujeme o tiskaři (kap. 4) a představujeme metodu, podle níž jsme realizovali grafickou (odd. 5.1) a hláskoslovnou analýzu (odd. 5.2). Kapitulu 6 věnujeme grafické analýze. Nejdříve popisujeme způsob výběru transliterovaných úseků (odd. 6.1), poté uvádíme transliterační pravidla (odd. 6.2), způsob kolace tisků (odd. 6.3) a výsledky grafické analýzy (odd. 6.4). Pojednáváme o kvantitě v tiscích 16.–18. století (odd. 7.1), popisujeme formy s příznakovou délkou (odd. 7.2), s příznakovou krátkostí (odd. 7.3) a předkládáme výsledky (odd. 7.4). Po závěru (kap. 8) uvádíme seznam citovaných děl a přílohy s transliterací, kolací a fotografickými ukázkami z dochovaných pramenů.

2 Dochované prameny⁴

Fotografická ukázka z každého pramene je v Příloze B.

2.1 Čtyři tisky a jeden rukopis

Původní rukopis *Písní na evanjelia a epištoly nedělní i památek jinejch křesťanských* vznikl dle J. Jirečka již v roce 1572, v letech 1578 a 1587 byl rozšířen (1876: 279; 1878: 21–22). Do dnešní doby se dochoval pouze rukopisný opis verze z roku 1578, který byl dokončen 15. prosince 1580 (Šubar 1580: 4r) a nyní je uložený v Národním muzeu pod signaturou V B 7.⁵ Obsahuje 170 písní, z nichž 15 je opatřeno notací. Tištěného vydání se autor Valentin Šubar již nedožil, neboť Jiří Hanuš Lanškrounský uveřejnil jeho kancionál až roku 1612,⁶ pod názvem *Písně na epištoly a evanjelia nedělní a sváteční* (Kouba, s. a.).⁷

Tisků se nám dochovalo několikero, jejich datování a určení přesného počtu však vyžadovalo malé detektivní pátrání. V. Kleych a J. Jireček uvádějí, že J. Hanuš vydal *Písně* podruhé roku 1613, potřetí byly uveřejněny v tiskárně J. Šumana neznámého roku (Jireček 1878: 21–22; Kleych 1727: 43) a počtvrté vyšly ještě Šubarovy *Summy krátké na epištoly a evangelia* (Jireček 1876: 279),⁸ dle J. Jungmanna datované k roku 1613 (1849: 638). J. Kouba píše, že se nám z uvedených tisků dochovalo jen 1. a 3. vydání (s. a.). Situaci komplikuje databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*, jež informuje o vydání z roku 1610 (HTB, s. a.). Totožně jsou *Písně* datovány v rukopisu studentské práce *Rozbor kancionálu Tomáše Řešátky Soběslavského /1610/ a kancionálů Valentina Šubara Lanškrounského /1580/ a /1610/* (Anonym 1948). Datace mohla být provedena tímtež člověkem, neboť údaje v databázi i studentský rozbor jsou součástí pozůstalosti A. Škarky. Na základě uvedeného bychom tedy mohli uvažovat o pěti různých tištěných vydáních *Písní*, a to čtyřech Hanušových z let 1610, 1612, 1613, 1613 a jednoho Šumanova z roku neznámého.

Knihopis informuje o vydáních třech (KPS, s. a.). První datuje do roku 1612 (K16012) a uvádí údaje o existenci tří Hanušových výtisků. Jeden je uložený ve Studijní a vědecké knihovně Plzeňského kraje (Šubar 1612), druhý, neúplný, v Knihovně Národního muzea

⁴ Transkribované citáty z pramenů a jednotlivé vokály uvádíme v diplomové práci *kurzivou*. Transliterované citáty a litery vkládáme do <špičatých závorek>.

⁵ Velice děkuji Mgr. Aleně A. Fidlerové, Ph.D., za zajištění digitálních kopií rukopisu V B 7.

⁶ V. Šubar zemřel roku 1593 (Kouba, s. a.), více viz odd. 3.1.

⁷ Dále budeme užívat zkrácený název *Písně*.

⁸ Dále budeme užívat zkrácený název *Summy*.

(Šubar 1613a) a poslední ve Strahovské knihovně (Šubar 1613b). Druhé vydání je opatřeno datem 1613 (K16013), též se připisuje tiskaři J. Hanušovi, ale dle *Knihopisu* se nedochovalo. Třetí vydání bylo vytištěno v Praze u J. Šumana a je také datováno do roku 1613 (K16014). Ještě na jaře 2016 bylo v *Knihopisu* uvedeno, že jeden neúplný Šumanův výtisk je uložen ve Studijní a vědecké knihovně Plzeňského kraje a druhý býval v Muzeu Chodska, ale nyní je nezvěstný. V průběhu psaní této diplomové práce zjistila PhDr. Marie Hálová, pracovnice z oddělení historických fondů Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje, že chybějící část Šumanova tisku je stále v Muzeu Chodska, a dokonce je součástí expozice. Torzo, dle *Knihopisu* onen nezvěstný výtisk, nechala přesunout do Studijní a vědecké knihovny v Plzni a spojila ho se zbylými částmi tisku. Dle názoru restaurátorů tím zachránila torzo před fyzickou likvidací (Hálová 2016, pers. comm.). Nyní je v *Knihopisu* již aktualizovaná informace (K16014), podle níž existuje jediný výtisk *Písní* z Šumanovy tiskárny a to ten, který je uložen pod signaturou 21 N 74 ve Studijní a vědecké knihovně v Plzni (Šubar 1613c).

Na základě informací z *Knihopisu* bychom mohli potvrdit existenci Hanušova tisku z roku 1612, Šumanovo vydání datovat k roku 1613, Hanušovo druhé vydání z roku 1613 prohlásit za nezvěstné a stejně tak označit i tisky, o nichž se *Knihopis* nezmiňuje, tj. údajné vydání *Písní* z roku 1610 a *Summy* z roku 1613. Při fyzické práci se všemi dostupnými prameny, tj. s rukopisným opisem a čtyřmi tisky, jsme však zjistili skutečnosti zcela nové.

Jsme přesvědčeni, že údaj o roku 1610, který je zmiňován pouze v materiálech Škarkovy pozůstalosti, je chybný. Studentský podrobný popis kancionálu (Anonym 1948) byl totiž zjevně vytvořen podle tisku uloženého v Knihovně Národního muzea (Šubar 1613a), neboť tomuto exempláři zcela odpovídá. Ve zmiňované studentské práci se navíc vyskytuje neobvykle mnoho překlepů, jednou je dokonce místo roku 1610 zapsán rok 161. Omyl při zapisování datace tedy mohl vzniknout velmi snadno.

Summy z roku 1613 jsme neobjevili, ale v Hanušově výtisku, který je uložen v plzeňské knihovně pod signaturou 0843 (Šubar 1612), jsme našli prozaická shrnutí na epistolů a evangelia, která mohla být s údajným samostatným vydáním tisku *Summy* totožná. Při porovnání tisků s rukopisem jsme pak zjistili, že 0843 (Šubar 1612) je rukopisu V B 7 (Šubar 1580) jazykově nejpodobnější.⁹ Kupříkladu na neděli Devítník je uvedena

⁹ Zdůrazňujeme, že pouze jazykově, neboť strukturou se liší a oproti rukopisu je i značně rozšířený.

píseň, jejíž závěrečný verš má v rukopise znění *v te nebeske slavnosti* (1580: 24v),¹⁰ v 0843 *v té nebeské tvé slavnosti* (1612: D2r), kdežto v ostatních tiscích je *v té neskonale slavnosti* (Šubar 1613a: 52; Šubar 1613b: 52; Šubar 1613c: 50). U písně na masopustní neděli uvádí 0843 a V B 7 nápěvový odkaz na píseň *Eliško milá, srdečná* (1612: D4r; 1580: 25v), kdežto ostatní tisky odkazují na píseň *Kdo chce v dobré naději* (1613a: 55; 1613b: 55, 1613c: 54).¹¹ Této písni předchází jiná, v níž je podle V B 7 *mame zatvrzeny* (1580: 25v) a podle 0843 *svém zatvrzení*, zbylé tisky uvádějí *svém zavržení* (1613a: 53; 1613b: 54, 1613c: 53). Na druhou neděli v postě má rukopis a 0843 uvedeno adverbium v podobě *vzlášť* (1580: 28v; 1612: D7r), zatímco ostatní tisky mají vysázenou formu *zvlášť* (1613a: 60; 1613b: 60, 1613c: 60). Odlišnost 0843 od ostatních tisků a naopak jejich podobnost s vydáním Šumanovým z roku 1613 nás donutila položit si otázku, zda jsou informace v *Knihopisu* správné.

Datace jsme se rozhodli zkontrolovat podle latinských chronogramů. Tisk 0843 má tři (1612: A11v, L5v, N9r) a všechny udávají datum 1612.¹² První a druhý chronogram v tisku ze Strahovské knihovny také obsahuje datum 1612 (1613b: 11, 174), ale třetí chronogram může znamenat jak rok 1612, tak i rok 1613, záleží, jestli započítáme počáteční <I> (1613b: 228). Čtvrtý chronogram, na samém konci kancionálu, zřetelně uvádí rok 1613 (1613b: 228).¹³ Tisk z Knihovny Národního muzea má na titulní straně rukou napsáno *Pisně Valentina Šubara vydání Hanusova 1612* (1613a: 1) a jeho dva chronogramy udávají rok 1612 (1613a: 11, 174).¹⁴ Poslední strany exempláře se bohužel nedochovaly, ale porovnání všech tisků ukázalo, že tento exemplář je identický s tiskem ze Strahovské knihovny. Předpokládáme proto, že na chybějících listech bychom našli třetí a čtvrtý chronogram, se zašifrovaným rokem 1613. Šumanovo vydání obsahuje chronogramy tři (1613c: 207, 228 a 228). Jejich podoby jsou totožné s druhým až čtvrtým chronogramem z exempláře ze Strahovské knihovny.¹⁵

¹⁰ Rukopis V B 7 neznačí foliaci, užívám tedy číslování, které je uvedeno v databázi *LIMUP* (Žůrek et al. 2009). Příklady v kurzivě uvádím pro lepší přehlednost v transkripci, ale bez rekonstrukce vokalické kvantity.

¹¹ Viz s. ii–v v Příloze B.

¹² Chronogramy ve znění: <VenI FILI DeI ALtIfsIMI.> (A11v), <DEI opera reVeLare gLorIosV M.> (L5v) a <NobIs CVM DeVs fortIs.> (N9r).

¹³ Chronogramy ve znění: <NobIsCVM eft DEVs fortIs.> (11), <AVDI ô DeVs DepreCatIones noftras.> (174), <In agone MortIs, ConferVanos DeVs fortIs.> (228) a <SaLVa nos DoMIne VIgILantes, etc.> (228).

¹⁴ Chronogramy ve znění: <NobIsCVM eft DEVs fortIs.> (11) a <AVDI ô DeVs DepreCatIones noftras.> (174).

¹⁵ Chronogramy ve znění: <AVDI ô DeVs DepreCatIones noftras.> (207), <In agone MortIs, ConferVanos DeVs fortIs.> (275) a <SaLVa nos DoMIne VIgILantes, etc.> (275).

Došli jsme k následujícím závěrům: Z roku 1612 se nám dochoval pouze jeden tisk (Šubar 1612), jenž je uložený ve Studijní a vědecké knihovně Plzeňského kraje a jako jediný obsahuje prozaická shrnutí na epištoly a evangelia. Z roku 1613 se dochovaly dva Hanušovy exempláře, uložené v Knihovně Národního muzea (Šubar 1613a) a ve Strahovské knihovně (Šubar 1613b), a jeden tisk Šumanův (Šubar 1613c). Možná je Šumanovo vydání ještě pozdější, neboť chronogramy mohly být přetištěny v nezměněné podobě.

Všechny dochované tisky mají formát stejně velké dvanáctky a jsou v celém svém rozsahu foliovány. Vydání z roku 1612 obsahuje f. A1r–N12v, tj. 312 stran, a dodatečně vložený list se soupisem errat. Tisky pozdější uvádějí kromě foliace i paginaci. Šumanovo vydání čítá 275 stran (f. A1r–M6r). Zbývající dva tisky by měly mít po 228 stranách (f. A1r–K6v), ovšem v exempláři ze Strahovské knihovny chybí s. 195–198 a exemplář z Knihovny Národního muzea končí již na s. 220 (f. K2v) uprostřed písně.

Pokud se prokáže pravdivost našich závěrů, bude nutno opravit údaje v *Knihopisu* (KPS, s. a.) a v databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus* (HTB, s. a.). Nepřesnou informaci obsahuje též *Encyklopedie knihy*. Podle ní se totiž v Šubarově kancionálu z roku 1612 nevyskytuje očekávaná „trojúhelníková renesanční viněta s andílčí hlavičkou a iniciálami „GH““ (Voit 2008: 342). Autor encyklopedického hesla vytvořil popis pravděpodobně dle exempláře z roku 1613, který je nyní uložen na Strahově (Šubar 1613b), neboť tisk z roku 1612 je onou zmiňovanou vinětou zakončen (Šubar 1612: 312).

2.2 Vymezení materiálu pro analýzu

Na základě poznatků ze starší odborné literatury a předběžného zkoumání bylo do oficiálního zadání diplomové práce původně napsáno, že grafickou a hláskoslovnou analýzu z perspektivy kvantity vokálů provedeme na základě tisku, jenž je uložený ve Strahovské knihovně (Šubar 1613b). Důvody této volby byly následující: rukopis (Šubar 1580) kvantitu vokálů téměř neoznačuje, tištěný exemplář Knihovny Národního muzea je neúplný (Šubar 1613a), text ve výtisku ze Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje zakrývá místy vazba a Šumanovo vydání je až pozdější.

Navzdory zadání jsme jako výchozí tisk stanovili exemplář z roku 1612, jenž je uložený ve Studijní a vědecké knihovně Plzeňského kraje (Šubar 1612). Podle něho jsme následně provedli obě analýzy.¹⁶ Ke změně zadání nás vedla zejména zjištění týkající se datace tisků, která jsme detailně popsali v odd. 2.1. Dále jsme zjistili, že vydání

¹⁶ Viz v této diplomové práci kapitoly 6 a 7.

z roku 1612 jako jediné obsahuje prozaická shrnutí na epištoly a evangelia, errata a předmluvu autora, Valentina Šubara.

Od zadání jsme se odklonili také šíří jazykového materiálu, z něhož jsme vycházeli při hláskoslovné analýze. Původně jsme měli analýzu provést pouze za využití transliterovaných sond, ale oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i., nám umožnilo v rámci zaměstnaneckého poměru vytvořit elektronickou edici kompletního exempláře z roku 1612 (Böhmová 2017a). Analýzu jsme proto nakonec vypracovali na základě jazykového materiálu celého kancionálu a předložili tak přesnější interpretaci a bohatší výsledky, než které by poskytly pouhé sondy.¹⁷

Vydání z roku 1612 se skládá z předmluvy tiskaře, předmluvy autora, latinských básní a elegie, jedné stránky errat a především ze dvou českých písňových oddílů. Ve shodě s ostatními tisky jsou nenotované, ale každá z písní je opatřena nápěvovým odkazem. První, rozsáhlejší oddíl, tvoří písně, které se obsahově vztahují ke konkrétním nedělím církevního roku. Před písněmi jsou vždy uvedena krátká prozaická shrnutí příslušných evangelií a epištol. Druhý oddíl se skládá z písní složených na svátky různých světců a je již bez próz. Popisovaný exemplář obsahuje celkem 195 písní, z nichž jsme sedm nenalezli ani v rukopise, ani v ostatních třech tiscích. Tyto unikátní písně jsou v kancionálu zařazeny jako 64.–69. a 79. píseň. Jejich incipity jsou: *Třetí den z mrtvých vstal Pán Ježíš umučený* (1612: E9v–E10r), *Vší cti a chvály jest hoden ode všech lidí tento den* (1612: E10v–E11r), *Ježíš Kristus, náš Spasitel, skrz proroka předpověděl* (1612: E11r–E12r), *Beránkovi nevinnému, za nás obětovanému* (1612: E12r–E12v), *Allelujah, Pánu svému, z mrtvých slavně vzkříšenému* (1612: F1r), *Starý kvas z nás vyčistíme, o to se pilně snažme* (1612: F1r–F3r) a *Zpívej zvůčně Bohu svému, libou chválu vzdávej jemu* (1612: F11r–F11v).

Autorem všech písní v tomto tisku zjevně není jen Valentin Šubar, neboť kancionál obsahuje také *Píseň za radostné a blahoslavené vzkříšení kn. Val. Šub. Land.* (1612: N9r–N10r), akrostich *KNIEZ GIRIK HANVSS LANDTSSKRONSKY* (1612: N10r–N11v), iniciály J. K. za písní s incipitem *Beránku Boží, Kriste* (N6v) či píseň s incipitem *Pochválen budiž Pán Bůh náš*, která je pojmenovaná jako *starodávni* (N6r). Vzhledem ke stejnému regionálnímu původu autora i tiskaře není autorství písní pro naši analýzu podstatné, a nebudeme ho dále zohledňovat.¹⁸

¹⁷ Viz kapitolu 7.

¹⁸ O autorovi a tiskaři kancionálu podáváme výklad v kapitolách 3 a 4.

3 Valentin Šubar Lanškrounský

3.1 Autor a jeho konfesijní příslušnost

Valentin Šubar se narodil ve východočeském Lanškrouně, ale od roku 1571 vykonával farářskou službu v Domažlicích, v nichž také sepsal svůj zpěvník (Kouba, s. a.).¹⁹ V roce 1575 vstoupil do komise sestavující *Českou konfesi* (Jireček 1876: 279; Müller 1896: 66). O šest let později se dostal kvůli chudobě do těžkostí, od roku 1583 již působil jako farář v Žatci. Po dalších deseti letech přijal funkci děkana v Kutné Hoře, do níž však již nenastoupil, neboť 28. července 1593 zesnul (Jireček 1876: 279; Kouba, s. a.).

Podle J. Jirečka se Šubarův kancionál skládá výhradně z písní autorských (1878: 21). Takové tvrzení je možná pravdivé ve vztahu k Šubarovým rukopisům, ale nikoli již k tiskům, vydaným po autorově smrti.²⁰ J. Kouba zmiňuje dvě písně, v rukopisu V B 7 chybějící, jež jsou složeny na svátek M. Jana Husa a Jeronýma (Šubar 1612: M6r–M7r), a považuje je za doklad utrakvistické orientace kancionálu (s. a.). Předpokládáme, že tyto písně se ve zpěvníku objevily přičiněním tiskaře, utrakvistického kněze Jiřího Hanuše z Kronenfeldu. Odborná literatura totiž formuluje Šubarovu konfesijní příslušnost poněkud komplikovaněji. V pozůstalosti A. Škarky je uvedeno, že V. Šubar patřil ke „skladatelům podobojí, k utrakvistům“ (Anonym 1948: 2). J. Jireček ale psal o „kněz[i] směru luterského“ (Jireček 1876: 279) a později zmínil své vyjádření na „příznil s učením zahraničních reformátorův“ (Jireček 1878: 21). Podobně J. Kouba užívá formulace „utrakvistický kněz luterské orientace“ (s. a.). Ovšem P. Voit píše o „kancionálu luteránského kněze Valentina Šubara“ (2008: 342).

Hledali jsme proto v Šubarově zpěvníku specifické rysy utrakvistického či luteránského vyznání, které by nám pomohly lépe určit jeho konfesijní příslušnost. Zaměřili jsme se na písně s eucharistickou tematikou, neboť E. Baťová již dříve upozornila, že texty těchto písní bývají při hledání charakteristických konfesijních rysů vhodnou pomůckou. Např. utrakvistické prameny většinou obsahují oproti bratrským výrazný motiv transsubstanciace (Baťová 2011: 140). Při rozhodování mezi utrakvistickou a luteránskou orientací však tato metoda selhala, neboť jsme v tisku z roku 1612 našli formulace příznačné pro obě konfese: *tebou, živým chlebem, / sýtíme s radostí* (Šubar 1612: C10v), *Ježíši, živý chlebe* (Šubar 1612: E3r), *ustanoviv svátost převelebnou, / v ní jsi nám dal tělo,*

¹⁹ Dle J. Jirečka byl V. Šubar farářem v Domažlicích až od roku 1573 (1876: 279).

²⁰ Příklady neautorských písní uvádíme v odd. 2.2.

krev svou předrahou (Šubar 1612: H1r), *sedíce za tvým stolem, / krmili se Spasitelem* (Šubar 1612: H5r).

Dále jsme se zaměřili na dobový kontext. Autory luteránských textů bývali spíše čeští Němci (David 2012: 366), kdežto čeští duchovní se k autentickému luteránství hlásili výjimečně (David 2012: 290). Šubarův údajný kladný vztah k luterství přesto nemusel být s utrakvistickým vyznáním v rozporu, protože v 60. letech 16. století se utrakvistická církev držela střední cesty „ve vztahu k římskému autoritářství napravo a ve vztahu k luteránskému redukcionismu nalevo“ (David 2012: 290).²¹ Usuzujeme, že V. Šubar, jakožto aktivně působící farář, navíc s nabídkou děkanské funkce v Kutné Hoře, musel být oficiálně utrakvistou, jinak by nemohl svoji službu vykonávat.

3.2 Podněty k tvorbě kancionálu

V. Šubar zvolil pro své autorské teologické texty velmi důležitou formu, žánr duchovní písně. Již Martin Luther považoval hudbu za zcela zásadní, skrytě příbuznou s Božím slovem (Block 2002: 20).²² Ostatně reformace církve vzešla i pokračovala za zpěvu písní (Block 2002: 13),²³ jejichž interpretace se nepovažovala za pouhou muzikantskou činnost, ale vydání se Bohu (Block 2002: 38).²⁴ Takové pojetí hudby přetrvalo v některých evangelických církvích dodnes.²⁵ Byly to právě duchovní písně, v nichž se teologická specifika české reformace uchovala i v barokní době (Horský, Nešpor 2005: 63–64).

Též za Šubarova života byl duchovní zpěv nepostradatelnou složkou²⁶ evangelické bohoslužby (Möller 2000: 70), ale V. Šubar svůj kancionál sepsal spíše za účelem domácího zpěvu. Písně a summy sloužily k přemýšlení a meditaci, případně alespoň částečně nahrazovaly bohoslužbu věřícím, kteří se jí nemohli zúčastnit (Kouba, s. a.). Prostý charakter textů více svědčí o praktickém zaměření kancionálu než o snaze představit básníkovu umění. Výstižnou formulaci uvedla M. Škarpová, byť ke kancionálu M. V. Šteyera, podle níž autor

²¹ Z. David považuje rozdělování věřících podobojí na tzv. staroutrakvisty a novoutrakvisty za nesmyslné, neboť obě skupiny se v zásadních doktrínálních bodech shodovaly (2012: 290).

²² „...heimlichen Affinität zwischen dem Worte Gottes und der Musik.“ (Block 2002: 20)

²³ „Die Reform der Kirche hebt unter Leidgesang an und setzt sich unter Liedgesang fort.“ (Block 2002: 13)

²⁴ „Singen ist nicht einfach ein musikalisches Tun, sondern ein musikalisches Ergehen, bei dem die Seele im Leibe sitzt.“ (Block 2002: 38)

²⁵ Například v Evangelické církvi augsburského vyznání v České republice.

²⁶ Tj. „unverzichtbaren Element“ (Möller 2000: 70).

„zjevně primárně neusiloval o literárně vytríbenou podobu svého zpěvníku, jeho svod duchovních písní chtěl sloužit především cílům náboženským...“ (2015: 232).

4 Jiří Hanuš Lanškrounský z Kronenfeldu

Jiří Hanuš se narodil ve 2. polovině 16. století v Lanškrouně a po studiích v Praze (Malý 1877: 157) pracoval od roku 1585 do roku 1588 jako učitel v Poličce (Jireček 1883: 479) a jako děkan ve Vysokém Mýtě (Malý 1877: 157). V roce 1588 byl vysvěcen na kněze a přestěhoval se do Prahy, kde působil ve funkci kaplana. O pět let později napsal ve Velvarech o smrti Valentina Šubara (Jireček 1883: 480). Po různých stěhováních se nakonec roku 1604 vrátil do Prahy, kde kázal ve sv. Mikuláši po dobu deseti let až do své smrti (Malý 1877: 157). Krátce před ní ho přijala v erbovní strýcovství rodina Coelestinů, díky níž získal přídomek „z Kronenfeldu“ (Jireček 1876: 227).

Proslavil se jako úspěšný utrakvistický kněz diplomatického jednání, jenž sympatizoval s luterským učením a diskutoval s Jednotou bratrskou (Jireček 1883: 485). V letech 1609–1613 provozoval na Starém Městě pražském malou tiskárnu (Jireček 1883: 489), v níž vydal kancionál V. Šubara a přes 50 dalších děl (Voit 2008: 342).

5 Metoda

5.1 Metoda grafické analýzy

Nejprve jsme stanovili rozsah materiálu. Tisk 0843 (Šubar: 1612) jsme rozdělili na předmluvu tiskaře, předmluvu autora, písně nedělní a písně sváteční. Mezi těmito čtyřmi částmi jsme očekávali eventuální rozdíly ve způsobu označování vokalické kvantity (viz 6.1). Z každého úseku jsme proto vybrali část, kterou jsme v transliterované podobě uvedli v Příloze A (viz A.1–A.4). Transliteraci jsme vytvářeli ve speciální šabloně oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i., jež přepis naformátovala do podoby, kterou bude možné v budoucnu dále elektronicky zpracovávat (viz 6.2).

Následně jsme provedli kolaci transliterovaných úseků exempláře 0843 s ostatními třemi tisky. Uvedli jsme ji v Příloze A v poznámkách pod čarou a zaznamenávali jsme pouze ta místa z ostatních tisků, jež se od exempláře 0843 odlišovala (viz 6.3). Mezi porovnávané prameny jsme nezahrnuli rukopis, neboť kvantitu téměř neoznačuje.

V takto připraveném materiálu jsme sledovali způsob grafického označování samohláskové délky a krátkosti (viz 6.4.2). Grafiku vokálů jsme pozorovali také z perspektivy aktuálních hypotéz: Zvážili jsme konfesijní vliv, na který upozornila T. Vykypělová (viz 6.4.2). Reflektovali jsme diskuzi P. Voita a O. Koupila o míře sazečova přizpůsobování se zrcadlu sazby (viz 6.4.3) a dle McKittericka jsme posoudili, nakolik bylo označování vokalické kvantity pro tiskaře důležité (viz 6.4.4). Posuzovali jsme též možný vliv dalších faktorů, souvisejících se zvukovou rovinou. Hledali jsme případný korelační vztah mezi dlouhou notou v nápěvu a označením dlouhého vokálu a dále i možný vliv rýmu (viz 6.4.4). V závěru jsme popsali zjevné sazečovy chyby a výsledky celé grafické analýzy zformulovali do podoby jednoho z kritérií (viz 6.4.5), které jsme pak zvažovali v hláskoslovné analýze při interpretaci jednotlivých příznakových forem.

5.2 Metoda hláskoslovné analýzy

Rozsah materiálu pro hláskoslovnou analýzu jsme oproti podkladům pro analýzu grafickou značně rozšířili, neboť jsme vycházeli z celého tisku 0843.²⁷ Pomůckou nám byla elektronická edice, kterou jsme vytvořili v oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i., pro aplikaci *Vokabulář webový* (Böhmová 2017a). Vyhledávali a popisovali jsme podoby, které měly délku či krátkost vokálů označenou odlišně od dnešní spisovné normy. Nalezené formy jsme rozřazovali podle jejich příznakové délky slovotvorné, morfologické či v kořeni

²⁷ Vyjma cizojazyčných pasáží.

do skupin, v rámci kterých jsme nejprve popisovali podoby se starou délkou,²⁸ až poté formy s délkou novější²⁹ a nakonec podoby, jež jsme interpretovali jako chybné, byť v jiném tisku by mohly mít jazykovou platnost, např. nářeční (viz 7.2). Totéž jsme provedli u forem s příznakovou krátkostí (viz 7.3). Odlišně jsme pro lepší přehlednost postupovali v oddíle slovtvorných délek, v němž jsme nejprve popsali příznakové prefixy, poté sufixy a nakonec formy interpretované jako chybné (viz 7.2.2 a 7.3.2).

Za nalezené příznakové formy jsme do závorek uváděli příklady dnešní či dobové sekundární literatury, popřípadě i jiných dobových textů, v nichž se objevila stejná či typově podobná forma. Údaje o počtu dokladů nalezených podob v tisku 0843 jsme zapisovali do poznámek pod čarou. Jedinečné výskyty příznakových podob jsme opatřili odkazem na příslušné folio. Vícečetné doklady lze ověřit v již zmiňované elektronické edici (Böhmová 2017a).

Naše interpretace příznakových forem podléhala několika kritériím:

- a) zohledňovali jsme dosavadní výsledky bádání popsané v současné odborné literatuře (viz 9.3) a edičních poznámkách (viz 9.2);
- b) hledali jsme alespoň tři doklady příznakové formy ve staré či střední češtině nebo jeden její popis v dobové mluvnici (viz 9.);
- c) zvažovali jsme možnost nářečního vlivu, zejména přítomnost prvků z tiskařova dialektu, tj. dnešních severovýchodočeských a středomoravských nářečí;
- d) v kontextu celého kancionálu jsme posuzovali pravděpodobnost různých analogií a vyrovnávání v rámci paradigmatických vztahů;
- e) zohledňovali jsme kritérium získané z analýzy grafiky tisku, tj. míru ustálenosti označování kvantity v tisku 0843;
- f) pokud byla interpretace příznakové podoby nejistá a zároveň se v prameni vyskytovalo větší množství variant standardních, zvolili jsme výklad pomocí předem definovaného poměru výskytů.³⁰ Pokud byl poměr příznakových ku nepříznakovým dokladům nižší než 1:7, interpretovali jsme příznakovou kvantitu jako tiskařskou chybu;
- g) byla-li příznaková forma těžko vysvětlitelná předchozími kritérii, interpretovali jsme ji jako chybu.

²⁸ Tj. délkou, jež byla zřejmě již ve staré češtině.

²⁹ Tj. formy doložené až po roce 1500.

³⁰ Tuto metodu zvolil také M. Čejka v edici básnického díla Adama Michny z Otradovic (1999: 680).

6 Grafická analýza

Transliterované sondy s vyhotovenou kolací jsou v Příloze A.

6.1 Výběr transliterovaných úseků

Reprezentativnost vzorku jsme se snažili zajistit pokrytím všech oddílů kancionálu a také jsme se vyhýbali výběru prvních a posledních stran jednotlivých částí, u kterých jsme předpokládali, že by mohly být ve značení vokalické kvantity rozkolísané. Z výchozího tisku 0843 (Šubar 1612) jsme vybrali tři strany z předmluvy tiskaře (f. A3r–A4r),³¹ tři strany z předmluvy autora (A7v–A8v),³² osm stran z prvního oddílu písní (D3r–D6v)³³ a sedm stran z druhého oddílu písní (M2r–M5r),³⁴ čímž jsme vytvořili podklad pro grafickou analýzu a kolaci s ostatními třemi tisky o rozsahu 21 stran původního exempláře, tj. o velikosti deseti normostran.³⁵

6.2 Transliterační pravidla

Transliteraci jsme vytvořili v editoru Microsoft Word 2010 za pomoci speciální šablony *eEdice.dotx*, která byla vyvinuta pro oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i.³⁶ Šablona umožňuje snadné zpracování a převedení transliterace do elektronického edičního transliteračního modulu aplikace *Vokabulář webový* (VW 2006).³⁷ Díky šabloně jsme mohli veškeré emendace a komentáře zapsat přímo do transliterovaného textu, takže poznámkový aparát pod čarou zůstal volný pro výsledky kolací s ostatními tisky. Strukturu a grafickou podobu přepsaného textu jsme sice museli přizpůsobit funkcím šablony, ale estetické kritérium pro nás nebylo důležité.

³¹ Tj. přibližně třetinu textu z předmluvy tiskaře (1,5 normostrany).

³² Tj. přibližně třetinu textu z předmluvy autora (1,5 normostrany).

³³ Tj. přibližně jednu třetinu textu z prvního oddílu písní (3,5 normostrany).

³⁴ Tj. přibližně jednu devítinu textu z druhého oddílu písní (3,5 normostrany).

³⁵ Velikost vzorku odpovídá přibližně jedné čtrnáctině českého textu v kancionálu.

³⁶ Šablonu jsme použili s laskavým svolením Dalibora Lehečky, který je autorem *eEdice.dotx*.

³⁷ Transliterační modul je zatím přístupný pouze zaměstnancům ÚJČ AV ČR (informace platná k 2. 3. 2017), a to v interní verzi *Vokabuláře webového* (VW: 2006).

Transliteraci jsme pojali filologicky podle zásad oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český, v. v. i., s úmyslem využít ji jako podklad pro analýzu označování kvantity vokálů.³⁸

Nadpisy jednotlivých transliteračních sond jsou údaji metajazykovými. Jeden řádek textu v prameni odpovídá jednomu řádku v transliteraci. Kustody jsme nepřepisovali. Podle občasně vytištěné foliace v prameni jsme označili při transliteraci stejným způsobem i další folia a doplnili údaje o lícové a rubové straně. Veršovaný text jsme přepsali dle originálu in continuo, ale po jeho levém okraji jsme ho označili vertikální čarou. Prózu od poezie i jednotlivé strofy písní jsme podle návodu šablony oddělili žlutým pruhem. Odsazení strukturující text jsme zachytili fialovými komentáři „odsazení textu“. Stejnou barvu mají také poznámky komentující grafické nedokonalosti tisku. Sjednotili jsme různorodou velikost mezer kolem virgulí. Hranice slov jsme ponechali podle originálu a mezislovní mezeru jsme definovali jako prostor, jehož šířka je minimálně rovna vzdálenosti dříků u litery <n>. Pokud jsme bezprostředně za barevným komentářem transliterovali interpunkční znaménko, pak jsme komentář mezislovní mezerou ani z jedné strany neoddělovali.

Cizojazyčný text jsme vepsali do bílých polí ohraničených černým rámečkem. Transliteraci cizojazyčné zkratky jsme označili azurovým polem. Zkratky jsme ponechali a zároveň rozepsali do světle modrých polí. Zjevné chyby sazeče jsme emendovali a původní podoby zapsali do tmavě modrých polí. Špatně čitelné litery jsme rekonstruovali a zvýraznili světle zelenou barvou.

Všechny typy písmenných sad jsme kvůli šabloně přepsali fontem Times New Roman, grafické podobě písma se však věnujeme v odd. 6.4.1. Symbol rovnítka jsme všude transliterovali v souladu s dnešním územ jako spojovník. Různé druhy iniciál jsme unifikovali do podoby tučně zvýrazněných majuskulí. Přeskrtnutou majuskulí <R>, signalizující repetitio, jsme přepsali jako <R°>. Vypustili jsme však hudební značku pro repetici <:/>. Vedle <l> jsme ponechali <ł> „s kličkou“, ale transliterovali jsme ho literou pro polské tvrdé <ł>. Literu „s kličkou“ jsme přepsali jako <ḃ>, digraf <fl> a <ff> jako <ff>. Ponechali jsme <f> i <š>.

³⁸ Transliterační zásady jsou zatím přístupné pouze zaměstnancům ÚJČ AV ČR (informace platná k 2. 3. 2017), a to v interní verzi *Vokabuláře webového* (VW: 2006).

6.3 Kolace

Výsledky kolace transliterovaných sond z pramene 0843 (Šubar 1612) s tisky 27 G 6 (Šubar 1613a), AE X 67 (Šubar 1613b) a 21 N 74 (Šubar 1613c) jsme uvedli v Příloze A v poznámkách pod čarou. Vzhledem k zaměření této diplomové práce jsme výsledky týkající se odlišného značení vokalické kvantity zvýraznili tučně. Do kolace jsme nezahrnuli rukopis V B 7 (Šubar 1580), který délku samohlásek téměř nevyznačuje, a pouze by zatížil poznámkový aparát. Sondy z obou písňových oddílů jsme kolacionovali se všemi tisky. Předmluvu tiskaře jsme nemohli porovnat s tiskem 21 N 74, neboť ji neobsahuje. Z kolace jsme také museli zcela vynechat předmluvu autora a prozaická shrnutí před písněmi, protože obojí je pouze v exempláři 0843 (Šubar 1612).

Veškerá odchýlení od výchozího tisku jsme zapisovali ve formátu: signatura pramene: transliterované znění v prameni. Pokud byla odchylka společná více tiskům, uvedli jsme nejprve výčet všech signatur pramenů, kterých se rozdílnost týkala. Poznámku pod čarou jsme vložili vždy za slovo, které se v některém z dalších pramenů odlišovalo. Pokud takovýchto slov následovalo více za sebou, vkládali jsme poznámku pod čarou pouze za poslední z nich, např. text „Bože chraň nás, bludných včitelůw⁵⁶“ je v poznámce pod čarou číslo 56 uveden ve znění „AE X 67; 27 G 6; 21 N 74: 6ludných Včitelůw“ (viz Přílohu A: f).

Byla-li v některém z tisků špatně čitelná litera, v kolaci jsme ji nerefletovali. Do kolace jsme nezahrnuli ani formy slov před emendací, protože po emendování byly podoby totožné s těmi v ostatních tiscích. Dále jsme nerefletovali rozdělení slov na konci řádků či jejich umístění na jiném řádku a symbol <¶>, jenž značí začátek odstavce.

6.4 Výsledky grafické analýzy

6.4.1 Typy tiskařského písma

J. Kouba považuje typografii Hanušova tisku za „velmi prostou“ (s. a.). Jako vzorový příklad běžného vzhledu strany z prvního písňového oddílu v exempláři 0843 (Šubar 1612) jsme zvolily fol. D4r (Příloha B: ii). Název neděle je vysázen vyznačovacím švabachem, pro summu a nápěvové odkazy je užit švabach textový. Název epištoly a první řádek písně jsou vytištěny vyznačovací frakturou, kdežto zbytek písně frakturou textovou. Z uvedeného popisu je zjevné, že tiskař zvolil frakturu pro většinu textu v kancionálu.³⁹ Oproti polovině 16. století, kdy ve většině českých a moravských tisků převládal švabach (Voit 2011: 157

³⁹ Frakturou je vytištěna i autorova předmluva (Šubar 1612: A6v–A11v), ovšem tiskařova předmluva je vysázena převážně švabachem (Šubar 1612: A2r–A6r).

a 177), zvítězily na počátku 17. století u J. Hanuše pravděpodobně důvody praktické. Užší písmo šetřilo papír i tiskařský materiál (Voit 2011: 155).

Typ užitého písma ovlivnil také zřetelnost diakritického vyznačování délky nad <y>, neboť v textové fraktuře se občas vyskytuje krátké *y* označované literou, jež vypadá jako <y>, ale horní dříky má spojené dohromady. Slité dříky vytváří malý vlas, který vypadá jako diakritická čárka, ale neplní její funkci.

6.4.2 Způsob označování vokalické kvantity

Způsob označování samohláskové délky v sondách z tisku 0843 (Šubar 1612) vychází z charakteru tzv. bratrského pravopisu (detailněji viz Kosek 2016). Ukázku z tisku uvádíme v Příloze B na straně ii.

Délka u vokálů *á*, *é*, *y* je značena v souladu s dobovým tiskařským územ diakritickou čárkou nad literou (Porák 1983: 55, 77).

Délka samohlásky *ú* je značena různě, v závislosti na pozici ve slově. Je-li vokál uprostřed slova, tiskne se literou <û>. Na začátku slova se na místě původního *ú* užívá diftongu *ou*, tištěného jako <au>.⁴⁰ Zápis patrně odpovídá výslovnosti, neboť o půl století později M. V. Šteyer napsal: „Nic méně poněwadž nynj wyřlowugē au/ yá radēgi pjřřj/ auřad/ aupad/ nežli Vřad/ vpad...“ (1668: 78). Krátké náslovné *u* je vysázeno literou <v>.⁴¹ Spřežka <uo> a litera <ú> se nevyskytuje, což odpovídá stavu v tiscích 17. století, v nichž je vysázena již jen ojediněle (Porák 1983: 64).

Délka u vokálu *ó* a nad majuskulemi se neoznačuje.⁴² Nad velkými písmeny se neuvádí ani diakritického háčku, takže měkkost konsonantu je vyjadřována okolními literami. Vysázeno je např. <Cžjm> (A8v) místo <Čjm> či <Zě> (A8r) místo <Že>. Výše uvedené postřehy podávají informaci o omezených technických možnostech tiskárny.

Vokál *i* je tištěn jako <j> nebo <ij>. Celkově je v sondách doloženo 31 digrafů <ij> a 278 liter <j>, přibližně tedy 10 % <ij> a 90 % <j>. Z kolací vyplývá, že v tiscích AE X 67 (Šubar 1613b) a 27 G 6 (Šubar 1613a) bylo <j> preferováno ještě více.⁴³ Údaje o distribuci <ij> a <j> v sondách z jednotlivých oddílů kancionálu 0843 (Šubar 1612)

⁴⁰ 5 výskytů: <aučaftnofti> (M3r), <audoli> (D3v), <aulifných> a <auzkofti> (D3r), <aužitek> (D4r).

⁴¹ 32 výskytů: <včiniti> (A8v), <včenj> (M2r), <vdatně> (M3r), <vkazował> (M3v), <vkrutný> (D3r), <Vmučenj> (D5r), <vpřjmně> (A8r), <vflyřřeti> (M4v), <vfmrčenj> (D5r), <vtěřřenj> (D6v), <vwęfti> (M2r), <vžjwati> (D5r) a podoby od těchto slov odvozené.

⁴² Délku předpokládáme u interjekce *ó*, tištěné jako <o>/<O>, a substantiva <DArce>.

⁴³ S tiskem 27 N 74 (Šubar 1613c) nebylo porovnání možné, protože v něm chybí obě předmluvy, tj. části kancionálu, ve kterých se digraf <ij> v tiscích AE X 67 (Šubar 1613b) a 27 G 6 (Šubar 1613a) vyskytuje.

jsou uvedeny v tabulce č. 1. Názvem „Próza“ pojmenováváme v tabulce text, který je umístěn v písňovém oddíle, ale zároveň není v transliteraci označen stylem pro verš, tj. vertikální čarou. Takovým textem jsou kupříkladu nadpisy, prozaická shrnutí před písněmi či fráze „Zpívá se jako...“. Hodnoty v procentech udáváme v celých číslech.

Oddíl	<ij>	<j>	<ij>	<j>
Předmluva tiskaře	28 výskytů	12 výskytů	70 %	30 %
Předmluva autora	1 výskyt	55 výskytů	2 %	98 %
Písně – 1. díl	0 výskytů	79 výskytů	0 %	100 %
Próza – 1. díl	2 výskyty	35 výskytů	5 %	95 %
Písně – 2. díl	0 výskytů	84 výskytů	0 %	100 %
Próza – 2. díl	0 výskytů	13 výskytů	0 %	100 %

Tabulka č. 1: Distribuce <ij> a <j>.

Výsledky v tabulce ukazují, že distribuce <ij> a <j> je v kancionálu nerovnoměrná. V písňových oddílech se kromě dvou výskytů <ij> v prozaické části 1. dílu užívá výhradně <j>. ⁴⁴ Podobně také v předmluvě autora jsou, vyjma jednoho <ij>, tištěny pouze litery <j>. Od ostatních částí kancionálu se výrazně odlišuje předmluva tiskaře, v níž významně převažuje digraf <ij>.

Tato pozorování začínají být zajímavá tehdy, uznáme-li hypotézu T. Vykypělové, podle níž ve 2. polovině 16. století sázeli literu <j> tiskaři bratrské konfese a <ij> tiskaři konfesí jiných (2013: 58). Očekávali bychom, že utrakvista Jiří Hanuš Lanškrounský bude tisknout převážně nebo výhradně digraf <ij>, on tak ale učinil pouze ve své předmluvě. Přestože v 1. polovině 17. století stále existovaly tiskárny, které sázely převážně <ij> (Porák 1983: 54), již od konce 16. století se šířilo <j> také do tiskáren nebratrských, což T. Vykypělová zdůvodňuje vlivem Veleslavínových tisků (2013: 58). Převahu <j> v utrakvistickém kancionálu bychom mohli vysvětlit jako snahu sazeče o vyšší typografickou úroveň tisku podle Veleslavínova vzoru, a to především u náboženských textů,

⁴⁴ 1x je <ij> v nadpise (D5r) a 1x v prozaickém shrnutí (D5v).

tj. u obou písňových oddílů. Důkazem vlivu tiskařského bratrského úzu v celém kancionálu je grafické rozlišování tvrdého a měkkého *l* (Vykypělová 2013: 58). Příčinou vysokého počtu <ij> v předmluvě tiskaře by mohl být žánr textu a jeho subjektivnější charakter, zachovávající v označování *l* konzervativnější stav. Možné také je, že předmluvu vytiskl jiný sazeč.

6.4.3 Manipulace sazeče s délkou řádku

Zatímco interpretace předložená v předchozím odd. 6.4.2 zvažovala konfesijní vliv (podrobněji viz Vykypělová 2013: 169–182, 223–252), v tomto oddíle představíme hypotézu, podle níž je volba ortografické varianty <j> nebo <ij> ovlivněna snahou udržet pravidelný pravý okraj stránkové sazby.

P. Voit (2011) a aktuálně také O. Koupil (2016) upozornili, že sazeč mohl využívat „různě dlouhých ortografických variant slov k manipulaci s délkou řádku“ (Koupil 2016: 258). Jejich hypotéza předpokládá, že kupříkladu podoba <Bůh> mohla být před graficky delší variantou <Buoh> tiskařem upřednostněna na základě zbývajícího místa v sázítku. V roce 2016 jsme pozorovali střídání variant <ů> a <uo> v jiném textu V. Šubara (1578)⁴⁵ a našli jsme několik případů, které ale tuto hypotézu v daném tisku vyvracely (více viz Böhmová 2017b: 59–60).

V sondách z pramene 0843 (Šubar 1612) bylo možné z této perspektivy sledovat pouze distribuci <j> a graficky delší varianty <ij>. Výsledky pozorování ukázaly, že hypotézu by mohly podporovat podoby <Nedělnij a Swátečnj>, kterými je ukončen literami nahuštěný druhý řádek odspodu na fol. A3r. Důvodem, proč slovo <Swátečnj> nebylo vysázeno s digrafem <ij>, mohl být nedostatek místa v sázítku. Dalším argumentem je pátý řádek odspodu na fol. A8r, na němž jsou vysázeny litery <j> možná proto, aby zbyl v sázítku prostor pro vytvoření odsazení, které člení text. Proti hypotéze svědčí první řádek na fol. D5v, který je velmi nahuštěný, a přesto končí digrafem <ij>. Důvody k potvrzení hypotézy neposkytuje ani kolace. Např. v tisku AE X 67 (Šubar 1613b) na 21. řádku s. 6 je podoba <Božj>, ačkoli jsou v jejím okolí poměrně velké mezislovní mezery.⁴⁶ Předkládané drobné postřehy však nejsou dostatečnými důkazy k potvrzení či vyvrácení hypotézy.

⁴⁵ Elektronická transkripce textu (Böhmová 2016) je dostupná v edičním modulu aplikace *Vokabulář webový* (VW: 2006).

⁴⁶ V tisku 0843 (Šubar 1612) je podoba <Božij>.

6.4.4 Kvalita sazečovy práce

Zjišťovali jsme, do jaké míry sazeč tisku 0843 (Šubar 1612) při své práci chyboval a jakou důležitost přikládal značení samohláskové délky.

Na fol. A12bis⁴⁷ je soupis errat, jenž obsahuje 32 oprav, což je vzhledem k rozsahu kancionálu malý počet chyb. V 17. století však krátký soupis errat nemusel znamenat vyšší kvalitu tisku, ale mohl zakrývat velké množství nepřiznaných chyb (McKitterick 2006: 132).⁴⁸ Tak je tomu také v prameni 0843 (Šubar 1612), který obsahuje nepřesnosti, jež v erratech nejsou uvedené, např. <łokomftwj> (D3v) místo <łakomftwj>, <miłosk> (A4r) místo <miłof>, <twěmu> (D3v) místo <twému>. Tiskárna některé chyby neopravila, protože je pravděpodobně vyhodnotila jako nedůležité, pro čtenáře totiž byly snadno rozluštitelné (McKitterick 2006: 133).⁴⁹ Nasvědčuje tomu typ oprav v soupisu errat, které se věnují záměně slov, jejich doplnění nebo škrtnutí, ale opomíjí kupříkladu nedostatečné označování vokalické kvantity. Z tohoto zjištění vyvozujeme závěr, že značení kvantity v tisku 0843 (Šubar 1612) byla věnována menší pozornost než v tiscích, v nichž errata reflektují i délku a krátkost samohlásek (např. Blahoslav 1569: 1r–3v; Konstanc 1667: II–III; Šteyer 1668: 104–106).

Dále jsme v prameni sledovali metodou sond kvalitu tisku, tj. čitelnost diakritických znamének, zdeformovanost liter, počet zjevných chyb apod.⁵⁰ Informace, jež jsme získali z kolace s ostatními tisky, nám pomohly zpřesnit představu o míře ustálenosti značení vokalické kvantity v prameni 0843 (Šubar 1612). Mezi srovnávanými tisky jsme zaznamenali řadu rozdílů v označování délky a krátkosti samohlásek. Tato variantnost však byla v 17. století standardní záležitostí, vycházející z tiskařské praxe (McKitterick 2006: 111).⁵¹

⁴⁷ Folio není uvedeno v Příloze A. Značení „A12bis“ jsme převzali z elektronické transkribované edice (Böhmová 2017a).

⁴⁸ „The shortness of an errata list was not necessarily a guarantee of high standards in the setting of type. By its brevity it might even seek to conceal a greater number of inaccuracies.“ (McKitterick 2006: 132)

⁴⁹ „The traditional distinction between author and reader is, in practice, blurred still further in that a distinction was often made between those errors considered important and those of too little consequence, or so easy to spot that further elucidation was unnecessary.“ (McKitterick 2006: 133)

⁵⁰ Analyzované úryvky jsou uvedeny v transliterované podobě v Příloze A.

⁵¹ „If we now turn again to the practices of printers in the fifteenth, sixteenth and seventeenth centuries, we find it generally accepted that the process of printing involves variation – not just standardisation. [...] It was also over the question of to what degree some variation was acceptable.“ (McKitterick 2006: 111)

Sonda z předmluvy tiskaře (A3r–A4r) ukazuje, že na jedné tiskové straně se vyskytuje v průměru jedna emendace, jedna deformovaně vysázená litera a dvě litery hůře čitelné. Označení vokalické kvantity, které se lišilo od ostatních kolacionovaných tisků a zároveň jsme ho interpretovali jako potenciálně chybné, se vyskytlo u gen. sg. m. <Bohá> (A3v), 3. os. pl. <ŕtymowáli> (A3v) a adverbia <milé> (A3v).

V úryvku z předmluvy autora (A7v–A8v) je pouze jedna deformovaná litera, kolace s ostatními tisky nebyla možná.

V analyzované části z prvního oddílu písní (A3r–A6v) jsou průměrně na každé straně dvě hůře čitelné litery a na téměř každou tiskovou stranu připadá jedna emendace nebo skvrna připomínající diakritické znaménko. Rozhodli jsme o potenciálně chybném označení vokalické kvantity u vok. substantiva <rozfywači> (D3v), adjektiva <płny> (D4r) a 3. os. sg. <zũftáné> (D4v).

Text sondy z druhého oddílu písní (M2r–M5r) obsahuje téměř na každé straně průměrně jednu emendaci a jednu špatně vysázenou literu. Označení vokalické kvantity jsme interpretovali jako potenciálně chybné u dat. sg. m. <předchudcy> (M3v) a instr. <wřlím> (M5r).

Nakonec jsme pozorovali vlivy dalších faktorů, nesouvisejících ryze s kvalitou sazečovy práce. Zajímalo nás, zda značení kvantity v kancionálu není ovlivněno délkou not. Podle nápěvových odkazů z kancionálu jsme vyhledávali příslušné melodie v databázi *Melodiarium* (Tesař, s. a.), ale pravidelný vztah mezi délkou not a délkou samohlásek jsme nenalezli. Např. poslední slabika instr. sg. <řtářofti> (D3r, ř. 9) má místo očekávatelného <tj> vysázeno <ti>, přestože by se měla zpívat na dlouhou notou (Anonym 1585?: 26r). Podobně slabika <ti> v instr. sg. <miřofti> (D4r, ř. 18) se zpívá na notu, která je v rámci notového zápisu dané písně ze všech not nejdelší (Anonym 1587?: 144r). Stejně tak se na dlouhé noty (Kunvaldský 1576: 22v) mají zpívat koncovky gen. pl. <zřofti> (D5r, ř. 13) a <liřofti> (D5r, ř. 14). Naopak na krátkou notu (Rozenplut 1601: 576) by se měla zpívat očekávaná podoba akuz. sg. f. <gi>, ale vytištěna je forma <gj> (M5r, ř. 7). V kancionálu jsou také případy, které by mohly hypotézu o korelaci délky not a vokálů zdánlivě potvrzovat, např. poslední dvě slabiky podoby <zũftáné> (D4v, ř. 9) se zpívají na dlouhé noty (Anonym 1587?: 144r). Příklady tohoto druhu se však v prameni vyskytují ojediněle, považujeme je za náhodné. Kupříkladu o dva verše výše (D4v, ř. 8) je stejná situace se slovem <přřftane>, které je již vytištěno náležitě a nikoli jako <přřftáné>.

Také jsme posuzovali, zda označování kvantity nebylo v písňových oddílech ovlivněno rýmem. Některé formy tvořící rým hypotézu

potvrzovaly: instr. <stálofti> – akuz. <auzkofti> (D3r), instr. <miľofti> – dat. <zľofti> (D3r), instr. <miľofti> – dat. <libofti> (D4r), <přeftánj> – <flyffánj> (M2v). Výrazně však převažovaly rýmové dvojice, které správnosti hypotézy nenasvědčovaly, například <nenj> – akuz. <zwelebeni> (D4v), <půfobj> – dat. f. <gi> (D4v), <přeftane> – <zůftané> (D4v), <přjfluffý> – instr. <Duffý> (D5v), instr. <miľofti> – instr. <radoftj> (D5v). Vliv rýmu jsme se proto rozhodli v hláskoslovné analýze nereflektovat.

6.4.5 Kritérium kvality tisku

Na základě výsledků grafické analýzy jsme zformulovali kritérium kvality tiskařovy práce a míry ustálení označování vokalické kvantity. Definovali jsme tak jedno z kritérií, ke kterému jsme v kap. 7 přihlíželi při interpretaci označování samohláskové délky a krátkosti.⁵²

Formulace: Na každé straně tisku 0843 (Šubar 1612) očekáváme v průměru jednu až dvě chyby vyžadující emendaci a jednu deformovaně vysázenou literu. Obojí mohlo ovlivnit správné označení vokalické kvantity. Délka a krátkost samohlásek dále pravděpodobně nebyla centrem sazečovy pozornosti, na což usuzujeme podle errat, jež se kvantitou nezabývají, a také podle počtu vytištěných slov, jejichž podobu interpretujeme z hlediska vokalické délky a krátkosti jako chybnou.⁵³ Míru ustálenosti označování kvantity přesto hodnotíme v kontextu tehdejší tiskařské produkce jako velikou. Působení dalších faktorů se nepotvrdilo, proto nebudeme v hláskoslovné analýze reflektovat korelační vztah mezi délkou not v nápěvu a délkou samohlásek ani vliv rýmu na označování kvantity.

⁵² Všechna kritéria jsme popsali v odd. 5.2.

⁵³ V průměru na každé druhé straně se nachází slovo s pravděpodobně chybným označením vokalické kvantity. Zpřesnění a rozšíření naší interpretace je uvedeno v 7. kapitole.

7 Hláskoslovná analýza

V hláskoslovné analýze odkazujeme na transkribovaný text celého kancionálu 0843 (Šubar 1612), který jsme zveřejnili (Böhmová 2017a) v internetové aplikaci *Vokabulář webový* (VW 2006).⁵⁴ Transkripci jsme provedli podle pravidel, dle nichž jsou v oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i., přepisovány texty humanistické a barokní doby a které z velké části vycházejí z všeobecně uznávaných zásad J. Vintra (1998). Označování vokalické kvantity interpretujeme dle metody popsané v odd. 5.2.

7.1 Kvantita v tiscích 16.–18. století

V tiscích humanistické a barokní doby se vyskytují podoby, které mají délku či krátkost samohlásek označenou odlišně od dnešní normy. Takové formy nazýváme dále jako příznakové nebo nestandardní. Některé pocházejí již ze staré češtiny, další se začaly vyskytovat až v tiscích 16.–18. století, některé jsou nářeční, vznik jiných ovlivnil písařský úzus, technické zázemí tiskárny nebo sazečovo pochybení (srov. Porák 1983: 102–105).

Interpretovat vokalickou kvantitu v tiscích této doby je obtížné, neboť hranice mezi grafikou a jazykem bývá těžko rozlišitelná (více např. Dittmann 2016: 352–361). Příznaková forma může být zápisem např. nářeční výslovnosti, ale též výsledkem tiskařského úzu či technických možností tiskárny. Rekonstrukci samohláskové délky a krátkosti také znesnadňuje nedostatek informací v dnešní i dobové literatuře či chybějící korpus transliterovaných starých tisků (více např. Böhmová 2017b: 58). Nadto mohl mít na označování vokalické kvantity vliv nejen tiskař, ale i sazeč,⁵⁵ případně korektor nebo samotný autor (srov. McKitterick 2006: 114), takže výsledná podoba tisku byla ovlivněna různými dialekty a idiolekty jednotlivých spolupracovníků.

V následující analýze jsme se zaměřili na popis podob s příznakově označenou samohláskovou délkou a krátkostí. Výklad je nutno číst s vědomím, že jeho interpretační části podléhají námi popsaným limitům.

⁵⁴ Počítačové zpracování a technickou podporu provedl Dalibor Lehečka, jemuž tímto děkujeme. Edice bude zaktualizována a opravena pravděpodobně v polovině června 2017.

⁵⁵ Popřípadě skupina sazečů.

7.2 Formy s příznakovou délkou

7.2.1 Délka v kořenech slov⁵⁶

Podoby substantiv *břícho*⁵⁷ (Nedvěďová, s. a.: 56–57), *místr*⁵⁸ (MSS: 1978; Nedvěďová, s. a.: 19), *múka*⁵⁹ (GbSlov 1970; Nedvěďová, s. a.: 43), *okrása*⁶⁰ (Nedvěďová, s. a.: 83; Nejedlý et al. 2010) *zíma*⁶¹ (Gebauer 1894: 213; Malura, Kosek 1999: 313) máme doloženy již ve staré češtině. Forma *břícho* dodnes⁶² přetrvala v dialektech severovýchodních Čech (Balhar et al. 2012–2016/1: 146, 401), stejně tak podoba *múka*, která vznikla nářečním dloužením po diftongizaci „ú“ v „ou“ (Čižmarová 2003: 214). Dialekty východní poloviny Čech zachovaly i podobu *místr*, u níž ovšem k vokalickému dloužení nedošlo, forma vznikla paralelně k podobě „mistr“ (Balhar et al.: 2012–2016/5: 205). Dodnes se na Ledečsku dochovala forma *zíma*, kterou se v některých českých nářečích odlišovalo pojmenování ročního období od významu „chlad“, pro nějž byla určena podoba s krátkostí, tj. „zima“ (Balhar et al. 2012–2016/5: 200). V severovýchodočeských nářečích je doložena diftongizovaná podoba „zejma“ (Balhar et al. 2012–2016/5: 200). Forma *okrása* vznikla sekundárním dloužením podle základového slova (Nedvěďová, s. a.: 83). Staročeskou délku v jednoslabičných maskulinech *kvás*⁶³ a *múz*⁶⁴ (Čejka et al. 1991: 9; Janečková 2009: 151; Kosek et al. 2012: 260) vysvětlujeme sekundárním zdloužením, k němuž došlo po zániku jerů u substantiv, která měla pod přízvukem původně cirkumflexovou intonaci (Dittmann 2016: 371). Podobu *čas*⁶⁵ interpretujeme jako chybnou, neboť spíše než o diakritickou čárku jde o nečistotu na papíře.

⁵⁶ Do výčtu forem s příznakovou délkou v kořeni slova jsme nezařadili podobu *dvěře* (5 výskytů), neboť je v dnešní češtině kodifikována (IJP 2008–2017), a tudíž ji nepovažujeme za nestandardní.

⁵⁷ 2x lok. sg. n. *bříše* proti 2 formám standardním (1x *břícho*, 1x *břícha*).

⁵⁸ 5 výskytů příznakových podob (*místr*, *místra*, *místrě*). Forma „mistr“ se objevuje pouze ve slově *purgmistr*.

⁵⁹ 1x dat. sg. f. *múce* (H3v), ve významu „trápení“. Standardní forma se nevyskytuje.

⁶⁰ 1x *okrása* (L4v) a 1x standardní podoba *okrasou*.

⁶¹ 1x lok. sg. f. *zimě* (B10r), ve významu „roční období“. Standardní forma se nevyskytuje.

⁶² Vždy, když v diplomové práci odkazujeme na *Český jazykový atlas* (Balhar et al. 2012–2016), míníme slovem „dodnes“ 60. léta 20. století.

⁶³ 1x akuz. sg. *kvás* (F3r) proti 3 výskytům *kvás*.

⁶⁴ 1x akuz. pl. *múže* (M7r) proti 1 dat. pl. *mužům* a 4 dalším standardním singulárním výskytům.

⁶⁵ 1x akuz. sg. m. *čas* (N6v) proti 12 výskytům *čas* v tomtéž pádě a dalším standardním výskytům v pádech ostatních.

Ve staré češtině se také objevují formy adjektiv *blížni*⁶⁶ (Černá 2016: 290; Fidlerová et al. 2010: 226; Vajdlová 2005) a *liby*⁶⁷ (Fidlerová et al. 2010: 226; Lupínková 1971: 42; MSS 1978). Dále máme doloženu podobu pronomina *náše*⁶⁸ (Konstanc 1667: 71; Kučera 1980: 21; MSS: 1978), slovesného tvaru *neběr*⁶⁹ (GbSlov 1970; MSS: 1978; Šimek 2005) a infinitivu „hromážditi“ (Nedvědová, s. a.: 32), od něhož je délka také u verba *shromážďovati*⁷⁰. Vedle adverbia „mile“ existovala ve staré češtině i jeho varianta *míle*⁷¹ (Dittmann 2016: 348; Hádek 1971: 50; MSS: 1978), s původní přízvuknou délkou (Nedvědová, s. a.: 82). Doloženo je i adverbium *tíše*⁷² (Černá 2016: 295; Kosek et al. 2012: 260; Vajdlová 2005) a podoba nevlastní prepozice *podlé*⁷³ (Fidlerová et al. 2010: 226; MSS 1978) s délkou, která je původní (StčS 1968).

Nové délky, vyskytující se pravděpodobně až v písemných pramenech doby střední, nacházíme u přejatých proprií *Júda*⁷⁴ (Bidlo 1894: 300; Konstanc 1667: 14) a *Nazarét*⁷⁵ (Dittmann 2012: 225), u apelativ *hlásatel*⁷⁶ (Nejedlý et al. 2010) a *svázek*⁷⁷ (Nejedlý et al. 2010), která délku patrně přejímají od infinitivů „hlásati“ a „svázati“, u maskulin *jazyk*⁷⁸ (Fidlerová et al. 2010: 226; Nejedlý et al. 2010) a *rozum*⁷⁹ (Čejka et al. 1991: 9; Malura, Kosek 2001: 183; Malura, Kosek 2004: 247), jejichž podoby vznikly náhradním dloužením (etymologický vývoj viz Rejzek 2015: 270–271 a 603). Novými formami jsou dle naší interpretace také feminina *málocnost*⁸⁰ („málocenství“ viz Nejedlý et al. 2010), *vnitřnost*⁸¹ (Dittmann 2014: 24; Kosek et al. 2012: 260;

⁶⁶ 1x akuz. sg. m. *blížního* (D7r) proti 7 výskytům standardní podoby *blížního*.

⁶⁷ 1x nom. sg. f. *libá* (A3r) proti 2 výskytům standardním (1x *libý*, 1x *libými*).

⁶⁸ 1x akuz. sg. n. *náše* (K1r) proti 85 výskytům podoby *naše*.

⁶⁹ 1x 2. os. sg. *neběr* (C1r) proti jednomu výskytu 1. os. pl. *beřeme*.

⁷⁰ 1x *shromážďovati*, 1x *shromážďuje*, 2x *shromážďuješ*, 1x *shromážďujem*, 1x *shromážďují* proti 1 výskytu *shromážďúj*, který je ovšem příznakový také, a to délkou v příponě.

⁷¹ 22 výskytů *míle*. Forma „mile“ se neobjevuje.

⁷² 2x *tíše* proti 3 výskytům standardní podoby *tíše*.

⁷³ 32 výskytů *podlé*. Pozdější varianta „podle“ se neobjevuje.

⁷⁴ 2x gen. sg. m. *Júdy*, 1x gen. sg. n. *Júda*. Podoba „Juda“ se nevyskytuje.

⁷⁵ 1x adjektivum *Nazarétský* (F4v) proti 2 výskytům podoby *Nazaretský*.

⁷⁶ 1x instr. sg. m. *hlásatelem* (M3r). Standardní podoba se nevyskytuje.

⁷⁷ 1x lok. sg. m. *svázku* (K2v) proti 3 výskytům standardním (2x gen. sg. *svazku* a 1x gen. pl. *svazků*).

⁷⁸ 1x instr. pl. m. *jazyky* (G6r) proti 6 výskytům standardním (4x *jazyk*, 1x *jazykem*, 1x *jazycích*).

⁷⁹ 2x akuzativ *rozum* proti 7 výskytům standardním (2x *rozum*, 3x *rozumu*, 2x *rozumem*).

⁸⁰ 1x akuz. pl. f. *málocnosti* (I10v), 1x adjektivum *málocnými* (I10v). Standardní podoby se nevyskytují.

⁸¹ 2x akuz. pl. f. *vnitřnosti* proti 1 standardní podobě *vnitřnosti*. 1x příznakové adjektivum *vnitřní*, 2x příznakové

Stich et al. 2000: 540) a gen. pl. neutra *jmén*⁸² (Fidlerová et al. 2010: 226; Malura, Kosek 2001: 183; Šlosar 1977: 67).

Dále jsme našli adjektivum *rájský*⁸³ (Fidlerová et al. 2010: 226; Kosek et al. 2012: 260; Malura, Kosek 1999: 313) s délkou od základového maskulina „ráj“, dvouslabičná adjektiva *pravý*⁸⁴, *stárý*⁸⁵, *vstálý*⁸⁶ s délkou od jmenných tvarů („sládké“ viz Bidlo 1894: 297; „núzný, nižší“ viz Malura, Kosek 1999: 313), verba *pečovati*⁸⁷ (Nejedlý et al. 2010), *pozdvihnouti*⁸⁸ („pozdvíhat“ viz Malura, Kosek 2001: 183; Nejedlý et al. 2010), *proníkati*⁸⁹ („proníkávější“ viz Fidlerová et al. 2010: 226; „proníkati“ viz Stich et al. 2000: 540), *sýtiti*⁹⁰ („nasýtiti“ viz Fidlerová et al. 2010: 226; Kosek et al. 2012: 260; Nejedlý et al. 2010) a adverbia *šťádně*⁹¹ (o délce u adverbii viz Dittmann 2016: 348), *zvúčně*⁹² („zvúk, zvúčný, zvúcti“ viz Nejedlý et al. 2010), *žálostně*⁹³ („žál“ viz Balhar et al. 2012–2016/4: 566; „žalostivě, žalost“ viz Nejedlý et al. 2010).

Jako chybné jsme interpretovali proprium *Davíd*⁹⁴, substantiva *nedostátky*⁹⁵, *řeč*⁹⁶, *spásení*⁹⁷ a podobu *požehnání*⁹⁸, která má čárku nad <e> vytištěnu obráceně, a znaménko tak zřejmě neplní diakritickou funkci. Dále považujeme za chybné podoby adjektiv *dúchovní*⁹⁹, *svátodušní*¹⁰⁰, pronomin *tý*¹⁰¹, *káždy*¹⁰² (Černá 2016: 290; emenduje

adverbium (*vnitř, zevnitř*). Standardní podoby se nevyskytují.

⁸² 1x gen. pl. n. *jmén* (A6v). Standardní forma „jmen“ se nevyskytuje.

⁸³ 1x *rájský* (N11v). Standardní podoba „rajský“ se nevyskytuje.

⁸⁴ 1x *právi* (K11r), ve významu „správní“. 14x forma *pravý*, ve významu „opravdový“.

⁸⁵ 1x *stárý* (F1r) proti 2 standardním výskytům *starý*.

⁸⁶ 1x *vstálého* (G4r). Standardní podoba „vstalý“ se nevyskytuje.

⁸⁷ 1x *pečovati* (I12r) proti 1 výskytu standardní podoby *pečovati*.

⁸⁸ 2x *pozdvihnouti*, 1x *pozdvihniž*, 1x *vyzdvihl*, 1x adjektivum *pozdvížené*. Standardní podoby se nevyskytují.

⁸⁹ 1x *proníkajíc* (M3r) proti 4 výskytům standardním (2x *proníkávě*, 1x *proníkává*, 1x *proníkalo*).

⁹⁰ 1x *sýtiti*, 1x *nasýceni*, 1x *nasýcení*, 1x *sýcení*. Standardní podoby se nevyskytují (jen 3x substantivum *sylost*).

⁹¹ 1x *šťádně* (N11r) proti 1 standardní podobě *šťastně* a 2 výskytům adjektiva *šťastné*.

⁹² 1x *zvúčně* (F11r) proti 2 standardním podobám *zvučně* a 1 adjektivu *zvučnou*.

⁹³ 1x *žálostně* (M8r) proti 1 standardní podobě *žalostně*.

⁹⁴ 1x *Davídův* (B2r) proti 14 výskytům standardním.

⁹⁵ 1x *nedostátky* (A10v) proti 5 výskytům standardním.

⁹⁶ 1x akuz. sg. f. *řeč* (E3r) proti 21 výskytům standardním.

⁹⁷ 1x *spásení* (G8v) proti 75 standardním podobám *spasení*.

⁹⁸ 1x *požehnáním* (B2v) proti 18 standardním výskytům v různých pádech.

⁹⁹ 1x *dúchovní* (H10r) proti 21 standardním výskytům v různých pádech.

¹⁰⁰ 1x *svátodušní* (G8r) proti 1 standardnímu výskytu *svatodušní*.

Lupínková 1971: 46), verbálních tvarů *obdář*¹⁰³, *učíň*¹⁰⁴ (ale „oblíb, vzkřís“ viz Malura, Kosek 2004: 247), *zbávúj*¹⁰⁵, adverbia *zás*¹⁰⁶ („záse“ emenduje Koupil 2003: 64), prepozice *nád*¹⁰⁷ a konjunkcí *á*¹⁰⁸ (více Porák 1983: 79), *protože*¹⁰⁹.

7.2.2 Slovtvorná délka vokálů

Prefix „při-“ je zdložen před „j“ ve tvarech verba „přijíti“¹¹⁰ (Dittmann 2016: 376; Fidlerová et al. 2010: 226) a „přijmouti“¹¹¹ (Dittmann 2016: 376; Fidlerová et al. 2010: 226). Tyto nové formy jsou dodnes užívány ve východomoravských nářečích a také v oblasti Lanškrouna (Balhar et al. 2012–2016/4: 475), z níž pocházel Jiří Hanuš Lanškrounský, tiskař pramene 0843 (Šubar 1612).

Sufix „-ice“ jsme našli s délkou ve formě *Trojice*¹¹² („kyčelnice, služebnice, krabíčích, nožicemi“ viz Hádek 1971: 49). Pouze s délkou se objevuje sufix „-eji“ v komparativu *dobřeji*¹¹³ (Dittmann 2016: 348). J. Blahoslav se ve svojí gramatice vyjádřil pouze o podobě s krátkostí (Čejka et al. 1991: 278), ale v tiscích 17. století máme doklady o podobách „-eji“ i „-ejí“ (Kučera 1980: 21). Již ze staré češtiny pochází podoba adverbia *nikdá*¹¹⁴ („nikdy“ viz Hádek 1971: 51; „nikdá“ viz StčS 1969), která vznikla analogickým nebo emfatickým dloužením (Nedvěďová, s. a.: 95). Podobně bylo zdloženo adverbium *posavád*¹¹⁵ (Dittmann 2014: 24; Fidlerová et al. 2010: 226; Nedvěďová, s. a.: 94) a pravděpodobně i novější forma *pohostínu*¹¹⁶ (Nejedlý et al. 2010). Původní podoba adverbia

¹⁰¹ 1x demonstrativum *tý* (H7v) proti 40 výskytům standardním.

¹⁰² 1x *káždého* (L5r) proti 10 výskytům standardním.

¹⁰³ 1x *obdář* (L3r) proti 13 výskytům standardním.

¹⁰⁴ 1x *učíň* (D4r) proti 18 výskytům standardním.

¹⁰⁵ 1x *zbávúj* (B12v). Podoba „zbavúj“ nebo „zbavuj“ se nevyskytuje.

¹⁰⁶ 1x *zás* (B1v) proti 14 výskytům standardním.

¹⁰⁷ 1x *nád* (B2v) proti 43 výskytům standardním.

¹⁰⁸ 1x *á* (A6r) proti několika stovkám standardních výskytů *a*.

¹⁰⁹ 1x *protože* (L11v) proti 6 výskytům standardním.

¹¹⁰ 7x *příjdeš*, 7x *příjde*, 3x *přijdem*, 3x *přijdeme*, 1x *přijdou*. Standardní podoby se nevyskytují.

¹¹¹ 1x *příjme*, 8x *přijmi*, 1x *přijmiž*, 2x *přijměte*. Standardní podoby se nevyskytují.

¹¹² 1x vok. *Trojice* (G11v) proti 5 výskytům standardní podoby *Trojice*, z nichž již žádný není ve vokativu.

¹¹³ 1x *dobřeji* (D5r). Standardní podoby se nevyskytují.

¹¹⁴ 3x *nikdá*. Podoba s krátkostí se nevyskytuje.

¹¹⁵ 2x *posavád* proti 2 výskytům *posavad*, které jsou oba v předmluvě autora.

¹¹⁶ 1x *pohostínu* (F9r). Standardní podoba *pohostinu* se nevyskytuje. Ve významu „jako host“ (StčS 1969).

„prve“ měla délku (Gebauer 1894: 606), našli jsme ji ve formách *prvé* a *nejprvé*¹¹⁷ (Fidlerová 2010: 226; MSS 1978).

Jako chybnou jsme interpretovali délku v prefixu formy *náříditi*¹¹⁸ a formy *záslibený*¹¹⁹, u níž znaménko nad <a> vypadá spíše jako nečistota. Chybnou délku jsme dále našli u propria *Herodés*¹²⁰ („Heródes“ viz Šteyer 1668: 87) a adverbii *dostatečně*¹²¹, *jediné*¹²², *jisté*¹²³, *lidský*¹²⁴, *pokrytý*¹²⁵, *milé*¹²⁶, *mocné*¹²⁷, *nové*¹²⁸ (více viz Černá 2016: 296).

7.2.3 Morfologická délka vokálů

V nom. sg. m. se v polovině případů vyskytují formy s délkou, které přejímají starou *i*-kmenovou koncovku (Lamprecht et al. 1986: 163–164). Dodnes se podoby s délkou užívají v některých českých a moravských nářečích (detailněji viz Balhar et al. 2012–2016/4: 154 a 158; Balhar et al. 2012–2016/5: 288). Délka se objevuje u životných maskulin po „c“, „t“ a „ř“, výsledky tedy odpovídají stavu, jež známe z dosavadního bádání (Dittmann 2016: 370). V analyzovaném jazykovém materiálu jsme nenalezli žádnou plurálovou formu, jejíž podoba by v nom. sg. m. končila na „-ec“, proto nebylo možné potvrdit nebo vyvrátit hypotézu K. Hádka, podle něhož by takto zakončené maskulinum mělo mít v nom. pl. výhradně krátkost (1970: 45). S délkou se vyskytla maskulina *dělníci*¹²⁹, *dlužníci*¹³⁰, *hosti*¹³¹, *služebníci*¹³², *potomci*¹³³, *šafáři*¹³⁴, *vlci*¹³⁵ („muži“ viz Čejka et al. 1991: 9; Konstanc 1667: 73).

¹¹⁷ 3x *prvé* a 3x *nejprvé* proti 1 výskytu *prve*.

¹¹⁸ 1x *náříditi* (G3v) proti 1 výskytu *naříditi* a 2 výskytům podoby *nařídil*.

¹¹⁹ 1x *záslibený* (B5v) proti 4 standardním výskytům *zaslibený*.

¹²⁰ 1x akuz. sg. m. *Herodésa* (C5r). Standardní podoba se nevyskytuje.

¹²¹ 1x *dostatečně* (E11v). Standardní podoba „dostatečně“ se nevyskytuje.

¹²² 1x *jediné* (A7r). Standardní podoba „jedině“ se nevyskytuje.

¹²³ 1x *jisté* (G9v) proti 9 výskytům standardní podoby *jistě*.

¹²⁴ 1x *lidský* (I11r). Standardní podoba „lidský“ se nevyskytuje.

¹²⁵ 1x *pokrytý* (K8r). Standardní podoba „pokrytý“ se nevyskytuje.

¹²⁶ 1x *milé* (A3v). Standardní podoba „mile“ se nevyskytuje.

¹²⁷ 1x *mocné* (E6v) proti 8 standardním výskytům podoby *mocně*.

¹²⁸ 2x *nové*. Standardní podoba „nově“ se nevyskytuje.

¹²⁹ 1x *dělníci* (D2v) proti 1 standardní podobě *dělníci*.

¹³⁰ 1x *dlužníci* (I1r). Standardní podoba se nevyskytuje.

¹³¹ 2x *hosti*. Standardní podoba se nevyskytuje.

¹³² 2x *služebníci* proti 5 standardním podobám *služebníci*.

¹³³ 1x *potomci* (M7r). Standardní podoba se nevyskytuje.

V akuz. sg. f. je podoba *udici*¹³⁶ („těžkostí, vnitřností, žádostí...“ viz Janečková 2004: 51), jejíž vznik vysvětlujeme analogií podle *ɔja*-kmenové deklinace. Stejně zdůvodňujeme délku v lok. sg. f. (srov. Dittmann 2016: 356) ve formách *církví*¹³⁷ a *pouští*¹³⁸ („nocí, šibenicí, věží“ viz Černá 2016: 286; „krevností, švarností“ viz Hádek 1970: 46; Janečková 2004: 51; Janečková 2009: 134) a v akuz. pl. f. ve formách *křehkostí*¹³⁹, *zlostí*¹⁴⁰ („bezbožností, čeledí, slzí, věcí...“ viz Janečková 2004: 51).

V akuz. pl. n. převažuje nad podobou *evanjelia* příznaková forma *evanjeliá*¹⁴¹. Interpretujeme ji jako možnou nářeční délku, kterou J. Gebauer pozoroval v jihovýchodomoravských nářečích („okná“ viz Gebauer 1960: 139) a jež mohla být na počátku 17. století regionálně rozšířenější.

Pronomina *ji*¹⁴² (Blahoslav 1569: 3r; Černá 2016: 292), *ni*¹⁴³ byla zdloužena podle měkké adjektivní deklinace. Errata v Blahoslavě *Musice* (1569: 3r) dokonce uvádějí opravu akuz. sg. f. „gi“ na podobu „gj“. Dále jsme našli pro 17. století obvyklé podoby *jími*¹⁴⁴ (Čejka et al. 1991: 9; Rosa 1672: 125), *jímiž*¹⁴⁵, *ními*¹⁴⁶ (Dittmann 2016: 346; Rosa 1672: 124) a běžné posesivní zájmenné formy *mojí*¹⁴⁷, *naší* (Rosa 1672: 127), *naších* (Čejka et al. 1991: 9), *naším* (Čejka et al. 1991: 9; Konstanc 1667: 71; Rosa 1672: 127), *našími*¹⁴⁸ (Rosa 1672: 127), *tvoji*¹⁴⁹, *vašich*¹⁵⁰ (Čejka et al. 1991: 9), *vašími*¹⁵¹.

¹³⁴ 1x *šafáři* (B4v). Standardní podoba se nevyskytuje.

¹³⁵ 1x *vlcí* (I2r). Standardní podoba se nevyskytuje.

¹³⁶ 1x *udicí* (F2r). Standardní podoba se nevyskytuje.

¹³⁷ 1x *církví* (A5v) proti 15 výskytům standardním.

¹³⁸ 1x *pouští* (D10v) proti 2 výskytům standardním.

¹³⁹ 1x *křehkostí* (I11v) proti 1 výskytu standardnímu.

¹⁴⁰ 1x *zlostí* (H10v) proti 1 výskytu standardnímu.

¹⁴¹ 3x *evanjeliá* proti 2 výskytům standardním.

¹⁴² 11x akuz. sg. f. *ji* proti 18 výskytům standardním.

¹⁴³ 1x akuz. sg. f. *ni* (C1r) proti 1 výskytu standardnímu.

¹⁴⁴ 1x instr. pl. f. *jími* (I4r). Standardní podoba se nevyskytuje.

¹⁴⁵ 1x instr. pl. m. *jímiž* (N7r). Standardní podoba se nevyskytuje.

¹⁴⁶ 20x instr. pl. *ními* proti 2 podobám standardním.

¹⁴⁷ 2x nom. pl. *mojí*. Standardní podoba se nevyskytuje.

¹⁴⁸ 51 podob příznakových (akuz. sg. *naší*, lok. pl. *našich*, dat. pl. *naším*, instr. pl. *našími*) proti 6 výskytům standardním.

¹⁴⁹ 6x *tvoji* proti 6 výskytům standardním.

¹⁵⁰ 1x *vašich* (F5v). Standardní podoba se nevyskytuje.

¹⁵¹ 1x *vašími* (A6r). Standardní podoba se nevyskytuje.

Forma numerale *tří*¹⁵² (Konstanc 1667: 63; Kosek et al. 2012: 260; VINTR 1995: 38), dodnes známá ze středomoravských nářečí (Bělič 1972: 243), by se měla pojít pouze s maskuliny životnými, kdežto podoba *tři* s maskuliny neživotnými (Kučera 1980: 22; Rosa 1672: 118). V exempláři 0843 (Šubar 1612) se však obě podoby spojují s životným maskulinem „král“, které má v nom. pl. i v instr. pl. podobu *králi*.

Ke vzniku délky před „j“ v kmenotvorné příponě imperativů typu *smilúj, vyučúj, zpravúj* (srov. Fidlerová et al. 2010: 226; Kopecký 1977: 15; Šlosar 1969: 340) došlo v první polovině 15. století (Šlosar 1977: 67) a ve východomoravských nářečích přetrvala až dodnes (Dittmann 2016: 376). V analyzovaném materiálu je 89 výskytů podob s délkou a pouze 3 výskyty nepříznačné¹⁵³, které vzhledem k jejich malému počtu považujeme za chybné, ale mohly by být též projevem kolísání.

Objevují se infinitivní podoby *sloužíti*¹⁵⁴ („zmoříti“ viz Smyčková 2015: 152) a *nabývati*¹⁵⁵ (obecně viz Fidlerová et al. 2010: 226), které jsou možná chybné.

Délka v *l*-ových přičestích je dokladem tzv. náhradního dloužení po ztrátě jeru (Dittmann 2016: 366). Zdloužené formy jsou dodnes užívány v českých a zejména jihomoravských nářečích (detailněji viz Balhar et al. 2012–2016/4: 519, 531, 534). Nalezli jsme podobu *svítězil*¹⁵⁶ (Černá 2016: 294; „zplodila“ viz Smyčková 2015: 152; „slúl, zahynúl“ viz Šlosar 1962: 93), ale i plurálové formy *štymováli*¹⁵⁷ („kupoval, podíval se“ viz Balhar et al. 2012–2016/4: 520; Fidlerová et al. 2010: 226) a *žíznili*¹⁵⁸ („nosíl“ viz Balhar et al. 2012–2016/4: 534; Malura, Kosek 2001: 182).

Formu adverbia *mnohém*¹⁵⁹ máme v památkách střední doby doloženu (Nejedlý et al. 2010; Stich et al. 2000: 544), byla však nejspíše nářeční (Gebauer 1894: 607).

Jako chybnou jsme interpretovali délku v gen. sg. m. *Bohá*¹⁶⁰ a *neduhú*¹⁶¹, v akuz. sg. m. *Spasitelé*¹⁶² (emendace „Králé“ viz Koupil 2003: 69), ve vok. sg. m.

¹⁵² 1x *tří* (C2v) a 1x *třími* (C4r) proti 5 výskytům standardním.

¹⁵³ 1x *prozpěvuj* a 2x *smiluj*.

¹⁵⁴ 1x *sloužíti* (K12r) proti 5 výskytům standardním.

¹⁵⁵ 1x *nabývati* (B3r) proti 1 výskytu *nabývati*.

¹⁵⁶ 1x *svítězil* (F2v). Standardní podoba se nevyskytuje.

¹⁵⁷ 1x *štymováli* (A3v). Standardní podoba se nevyskytuje.

¹⁵⁸ 1x *žíznili* (N4r) proti 1 výskytu *nežíznili*.

¹⁵⁹ 4x *mnohém* proti 1 výskytu standardní podoby *mnohem*.

¹⁶⁰ 1x *Bohá* (A3v) proti 71 výskytům standardním.

¹⁶¹ 1x *neduhú* (K6r). Standardní podoba „neduhu“ se nevyskytuje, ale v prameni jsou další formy gen. sg. m., např. *hřichu, strachu*.

v podobách *Ježíši*¹⁶³, *Kristé*¹⁶⁴, *křesťané*¹⁶⁵ a *lidé*¹⁶⁶, které interpretujeme jako omyly vzhledem k jejich malé četnosti, ale možná jsou odrazem emfatického dloužení v mluvené řeči („Simonee, panee“ viz Gebauer 1894: 606; „hofpodynee“ viz Gebauer 1960: 25). Dále považujeme za chybu délku v instr. sg. m. v propriu *Simeoném*¹⁶⁷, délku v akuz. pl. m. ve formě *lidí*¹⁶⁸, v gen. sg. f. *pomoci*¹⁶⁹, v 2. os. sg. indikativu *jsí*¹⁷⁰, v 3. os. sg. indikativu *zůstáné*¹⁷¹, v 2. os. sg. imperativu *přijmi*¹⁷² a v infinitivu *dychtětí*¹⁷³, v němž byla délka vysázena pravděpodobně pod vlivem písařského úzu, jenž na konci slov zaměňoval litery <i> a <j> (srov. Dittmann 2016: 357; Kučera 1980: 23; Stich et al. 2000: 539).

7.3 Formy s příznakovou krátkostí

7.3.1 Krátkost v kořenech slov

Již ve staré češtině máme doloženu krátkost v maskulinu *pan*¹⁷⁴ (Dittmann 2016: 371–372; Gebauer 1894: 600; Nedvěďová, s. a.: 29; Rosa 1672: 75) a v neutru *jmeno*¹⁷⁵ (Černá 2016: 286; Janečková 2000: 97; Kopecký 1977: 16), které v podobě s krátkostí existovalo pravděpodobně dříve než ve formě s délkou (Balhar et al.: 2012–2016/5: 240; Homolková 2005). Staročeská je také podoba feminina *chlipnost*¹⁷⁶ (GbSlov 1970; Kreisingerová 2005; Malura, Kosek 2001: 183) a forma přejímky *proza*¹⁷⁷ (Nejedlý et al. 2010; StčS 1968), která ale mohla být vysázena v této podobě i z technických důvodů tiskárny, neboť sazeč pravděpodobně nedisponoval literou <ó>. Nasvědčuje

¹⁶² 1x akuz. sg. *Spasitelé* (B10r) proti 2 výskytům v akuz. sg. standardním.

¹⁶³ 2x *Ježíši* proti 58 standardním výskytům *Ježíši*.

¹⁶⁴ 1x *Kristé* (M5v) proti 87 standardním výskytům *Kriste*.

¹⁶⁵ 1x *křesťané* (G4v). Standardní podoba se nevyskytuje.

¹⁶⁶ 2x vok. sg. *lidé*. Standardní podoba se nevyskytuje.

¹⁶⁷ 1x instr. sg. *Simeoném* (L11r). Standardní podoba „Simeonem“ se nevyskytuje, ale v prameni jsou další formy instr. sg. m., např. *Bohem, d'ablem, Duchem, Otcem, setníkem*.

¹⁶⁸ 2x *lidí* proti 4 výskytům standardním.

¹⁶⁹ 1x *pomoci* (A9r) proti 9 výskytům standardním.

¹⁷⁰ 1x *jsí* (E11r) proti mnoha standardním výskytům, kterých je přes 150.

¹⁷¹ 1x *zůstáné* (D4v) proti 1 výskytu standardnímu.

¹⁷² 1x *přijmi* (F3r) proti 8 výskytům podoby *přijmi*.

¹⁷³ 1x *dychtětí* (L10r) proti ostatním infinitivům, které jsou všechny zakončeny standardně na „-ti“.

¹⁷⁴ 2x *panům* a 1x *panův* proti téměř 200 výskytům standardních podob v různých pádech.

¹⁷⁵ 2x *jmeno* proti 17 standardním výskytům *jméno*.

¹⁷⁶ 1x *chlipnost* (K7r) proti 1 výskytu podoby *chlipnost*.

¹⁷⁷ 1x *prozy* (E12r). Podoba „próza“ se nevyskytuje.

tomu také interjekce *o*¹⁷⁸ (Fidlerová et al. 2010: 227; Porák 1983: 79), jež má v analyzovaném prameni pouze formu s krátkostí. Podoba adjektiva *blizký* (DIAKORP 2005)¹⁷⁹ mohla vzniknout podle adverbia „bliz“ (více viz Nedvědová, s. a.: 78).

Formy dvojslabičných infinitivů *byti*¹⁸⁰, *plesti*¹⁸¹, *nesti*¹⁸², *snesti*¹⁸³, *vesti*¹⁸⁴ (Čejka et al. 1991: 9; Černá 2016: 294; Dittmann 2016: 378; Fidlerová et al. 2010: 227; Šlosar 1962: 94) mohly vzniknout analogickým vyrovnáváním či jako reakce na vývoj praslovanských intonačních a přízvukových vztahů (Balhar et al.: 2012–2016/5: 252). Trojslabičný infinitiv *siliti*¹⁸⁵ (Malura, Kosek 2001: 183; Malura, Kosek 2004: 247) má krátkost odvozenou od podoby „sila“, která se dodnes užívá v moravských, severovýchodočeských i přilehlých českých nářečích (Balhar et al.: 2012–2016/5: 242). Prefigovaná trojslabičná verba *dobyti*¹⁸⁶, *dovesti*¹⁸⁷, *nabyti*¹⁸⁸, *přijiti*¹⁸⁹, *přinesti*¹⁹⁰, *uvesti*¹⁹¹, *vyvesti*¹⁹² (Čejka et al. 1991: 9; Černá 2016: 294–295; Dittmann 2016: 378; Fidlerová et al. 2010: 227; Smyčková 2015: 152) byla dle D. Šlosara již v 16. století archaická (1962: 94). Kolísání forem s krátkostí a délkou v tiscích 17. století by tedy mohlo být projevem ústupu krátkých podob (Kučera 1980: 22).

V jazyce doby střední máme doloženu podobu *d'abel*¹⁹³ (Malura, Kosek 2001: 183; Malura, Kosek 2004: 247), již N. Lupínková interpretuje jako pozůstatek starší kvantity (1971: 45). Dále jsme našli maskulinum *rozšivač*¹⁹⁴

¹⁷⁸ 13x interjekce *o*. Podoba „ó“ se nevyskytuje.

¹⁷⁹ 1x *blizký* (B4r) proti 1 výskytu podoby *blízky* (B3v) a 1 výskytu podoby *blízko*. Podoba *blizký* je v Diakorpu 1x a je emendována.

¹⁸⁰ 2x *byti* proti téměř 100 výskytům *býti*.

¹⁸¹ 1x *plesti* (D6v). Standardní podoba se nevyskytuje.

¹⁸² 4x *nesti* proti 3 standardním výskytům podoby *nésti*.

¹⁸³ 1x *snesti* (I3r). Standardní podoba se nevyskytuje.

¹⁸⁴ 2x *vesti*. Standardní podoba se nevyskytuje.

¹⁸⁵ 3x *siliti* proti 1 standardnímu výskytu *siliti*.

¹⁸⁶ 1x *dobyti* (E8v). Standardní podoba se nevyskytuje.

¹⁸⁷ 4x *dovesti*. Standardní podoba se nevyskytuje.

¹⁸⁸ 1x *nabyti* (E5r). Standardní podoba se nevyskytuje.

¹⁸⁹ 1x *přijiti* (M9v) proti 33 výskytům standardní podoby *přijiti*.

¹⁹⁰ 1x *přinesti* (H4r). Standardní podoba se nevyskytuje.

¹⁹¹ 1x *uvesti* (M2r). Standardní podoba se nevyskytuje.

¹⁹² 1x *vyvesti* (C6r). Standardní podoba se nevyskytuje.

¹⁹³ 1x dat. sg. m. *d'ablu* (E8r) a 1x adjektivum *d'abelského* (D5r) proti 8 výskytům dat. sg. m. *d'áblu* a dalším 26 standardním výskytům v dalších pádech.

¹⁹⁴ 1x vok. sg. *rozšivači* (D3v). Standardní podoba se nevyskytuje.

(„sit“ viz Balhar et al.: 2012–2016/5: 63; „rozsvitel“ viz Nejedlý et al. 2010), *vitězitel*¹⁹⁵ („vitězství“ viz Fidlerová et al. 2010: 228; „vitězitel“ viz Nejedlý et al. 2010), femininum *vysost*¹⁹⁶ (Malura, Kosek 2001: 183; Nejedlý et al. 2010) a podobu *cirkev*¹⁹⁷ (Dittmann 2016: 359; Lupínková 1971: 42; Stich et al. 2000: 540), která se dodnes užívá mj. na některých místech severovýchodočeské nářeční oblasti, na jejímž okraji je Lanškrounsko (Bělič 1972: 38). Krátkost v kořeni dvojslabičných *a*-kmenových feminin *chvala*¹⁹⁸ (Čejka et al. 1991: 9; Janečková 2000: 97), *laska*¹⁹⁹ (Janečková 2000: 97; Nejedlý et al. 2010), *lhuta*²⁰⁰, *schrana*²⁰¹ (Dittmann 2014: 25; Malura, Kosek 2004: 247; Nejedlý et al. 2010), *slava*²⁰² (Čejka et al. 1991: 9; Malura, Kosek 2001: 183; Lupínková 1971: 44), *vira*²⁰³ (Fidlerová et al. 2010: 228; Nejedlý et al. 2010) bývá vysvětlována analogickým vyrovnáváním v rámci paradigmatu nebo působením moravské krátkosti (Balhar et al. 2012–2016/5: 222; Dittmann 2016: 372; Lupínková 1971: 44).

Dále jsme zaznamenali verbální substantivum *svitání*²⁰⁴ (Fidlerová et al. 2010: 227; Malura, Kosek 1999: 313; Malura, Kosek 2004: 248; Vintř 1995: 43) a *zaslibení*²⁰⁵ („slibiv“ a „zaslibená“ viz Fidlerová et al. 2010: 227 a 228; „zaslibiti“ viz Malura, Kosek 2004: 248; Nejedlý et al. 2010), adjektivum *davní*²⁰⁶ („starodavní“ viz Lupínková 1971: 45; Matěj 2014: 426; „davno“ viz Šlosar 1962: 95), *libezný*²⁰⁷ (Malura, Kosek 2001: 183; Nejedlý et al. 2010), *litostivý*²⁰⁸ („litostivě“ viz Fidlerová et al. 2010: 227; Kosek et al. 2012: 261; Nejedlý et al. 2010), *litý*²⁰⁹ (Černá 2016: 290;

¹⁹⁵ 2x vok. sg. *vitěziteli*. Podoba „vitězitel“ se nevyskytuje, ale našli jsme např. *vitězství*, *vitěz*, *svítěziti*.

¹⁹⁶ 6x *vysosti* proti 13 výskytům standardní podoby *výsosti*.

¹⁹⁷ 1x gen. sg. *cirkve* (E8v) proti 19 výskytům standardní podoby *cirkve*.

¹⁹⁸ 1x *chvale*, 1x *chvalám*, 1x *chvalami* proti 66 standardním výskytům v různých pádech.

¹⁹⁹ 2x *laska*, 1x *lasky*, 1x *lasku*, 1x *lasce* proti 85 standardním výskytům v různých pádech.

²⁰⁰ 1x *lhuty* (B7r). Standardní podoba se nevyskytuje.

²⁰¹ 1x *schrana*, 1x *schranu*. Standardní podoba se nevyskytuje.

²⁰² 1x *slavy* (A10r) proti 22 standardním výskytům podoby *slávy*.

²⁰³ 1x *viry* (C12r) proti 35 standardním výskytům podoby *viry*.

²⁰⁴ 1x *svitání* (E9v). Standardní podoba se nevyskytuje.

²⁰⁵ 1x *zaslibení* (D2v) proti 5 výskytům standardním.

²⁰⁶ 1x *davním* (L2v) proti 1 podobě *dávním* a 1 formě *starodávním*.

²⁰⁷ 1x *libezné* (N10v), 1x *libezných* (I5v) proti 1 výskytu podoby *libezné* a 1 výskytu formy *libeznější*. Standardní podoby jsou doloženy pouze v předmluvě tiskaře.

²⁰⁸ 4x *litostivý*. Podoba „litostivý“ se nevyskytuje, ale 2x je v prameni forma *lítost*.

²⁰⁹ 4x *litý*, 3x *litých*, 1x *litými*. Standardní podoby se nevyskytují.

Fidlerová et al. 2010: 227; Lupínková 1971: 45) ve významu „ukrutný, divoký“, *pamatný*²¹⁰ (Dittmann 2014: 25; „pamatné“ viz Fidlerová et al. 2010: 227; „pamatce“ viz Janečková 2000: 98; Malura, Kosek 2001: 183), *postíhlý*²¹¹ (Nejedlý et al. 2010; „nestíhlý“ viz StčS 1968), možná chybné *pulnoční*²¹² („pul“ viz Bělič 1972: 165; „důležitý“ viz Malura, Kosek 1999: 313), dále *upřimný*²¹³ (Kopecký 1977: 16; Malura, Kosek 2001: 183; Šlosar 1962: 95) a *utryzněný*²¹⁴ („trýznění“ viz Malura, Kosek 2001: 183; Nejedlý et al. 2010).

Ke krácení vysokých vokálů (více např. Dittmann 2016: 353) došlo ve verbálních tvarech slovesa *miniti*²¹⁵ („miní“ viz Fidlerová et al. 2010: 227; „miniti“ viz Malura, Kosek 2004: 247 a Stich et al. 2000: 540), pravděpodobně i ve slovesných tvarech verba *moci*²¹⁶ („muže“ viz Lupínková 1971: 47; Nejedlý et al. 2010), *otvirati*²¹⁷ (Černá 2016: 295; Nejedlý et al. 2010), *zpusobiti*²¹⁸ („zpusob“ viz Malura, Kosek 1999: 31; Nejedlý et al. 2010), *zustávati*²¹⁹ (obecně viz Balhar et al. 2012–2016/5: 270; „zustávám“ viz Fidlerová et al. 2010: 228; „zustati“ viz Kosek et al. 2012: 261 a Malura, Kosek 2004: 248; „pozustalost“ viz Malura, Kosek 1999: 313) a možná též v adverbiu *huř*²²⁰. V analyzovaném materiálu se vyskytly také verbální podoby *shledl* („shlednouti“ viz Kopecký 1977: 16), *vzhledl* („ohledl“ viz Fidlerová et al. 2010: 227), *vzhledniž*, *vzhlednouti* (Malura, Kosek 2004: 248; „pohlednouti“ viz Malura, Kosek 1999: 313)²²¹ a *n*-ové participium *vyvyšen*²²² („vyvyšiti“

²¹⁰ 2x *pamatný*. Standardní podoba se nevyskytuje.

²¹¹ 1x *postíhlý* (G11v) a 1x *nestíhlý*, 1x *nestíhlým*.

²¹² 1x *pulnoční* (L3r). Standardní podoba se nevyskytuje.

²¹³ 1x *upřimných* (B4v) proti 14 výskytům standardních adjektivních forem, 15 výskytům adverbia *upřimně* a 4 výskytům substantiva *upřimnost*.

²¹⁴ 1x *utryzněný* (E7v). Standardní podoba se nevyskytuje.

²¹⁵ 1x *miniš*, 1x *uminil* proti 1 výskytu standardní podoby *umínil*.

²¹⁶ 1x *muž*, 1x *nemuž*, 1x *nemužeme* proti 58 výskytům standardních podob.

²¹⁷ 1x *otviráme* (C6v) proti 7 výskytům podob standardních (*otvirá*, *otvirál*, *neotvirál*, *otvirání*).

²¹⁸ 1x *zpusobil* (N9r) proti 10 výskytům podob standardních (*zpusob*, *zpusobem*, *zpusobil*, *zpusobiv*, *zpusobné*, *nezpusobnou*).

²¹⁹ 1x *zustávati*, 1x *pozustavil* proti 4 výskytům formy *zůstávati* a dalším 25 výskytům podob standardních (*zůstati*, *zůstane*, *zůstává*, *zůstanem*, *zůstával*, *zůstávali*, *zůstávajíc*, *zůstávající*).

²²⁰ 1x *huř* (K8r). Standardní podoba se nevyskytuje.

²²¹ 1x *shledl*, 1x *vzhledl*, 1x *vzhledniž*, 1x *vzhlednouti* proti 1 výskytu podoby *přehlédl* a *vzhledniž*.

²²² 1x *vyvyšen* (F2r). Standardní podoba se nevyskytuje, ale 1x se objevuje nepříznačková forma *povýšen*.

Nejedlý et al. 2010 a Stich et al. 2000: 541). Krácení v infinitivu *chraniti*²²³ (Kosek et al. 2012: 261) vzniklo možná analogií podle substantiva „ochrana“.

Jako chybnou jsme interpretovali formu maskulina *předchudce*²²⁴, jejíž krátkost mohla mít oporu v jazyce, ale nenalezli jsme pro ni dostatek dalších relevantních dokladů. Dále hodnotíme jako chybná maskulina *Zakon*²²⁵ a *zpravce*²²⁶, protože počet jejich standardních podob v prameni je výrazně vyšší. Ze stejného důvodu interpretujeme jako omyl sazeče formu *vule*²²⁷ (Lupínková 1971: 43; Stich et al. 2000: 541), podobu *vzkříšení*²²⁸, v níž <i> vypadá jako nedotisknutá litera <j>, formy pronomina *my*²²⁹ (Kučera 1980: 21; Šlosar 1962: 94) a *sam*²³⁰ (Černá 2016: 293; Lupínková 1971: 46), 1. os. pl. indikativu *zůstáváme*²³¹, 1. os. pl. imperativu *spivejmež*²³² („spívání“ viz Malura, Kosek 2004: 247), *l*-ové particpium *lečil*²³³ („lečiti“ viz Nejedlý et al.), chybná je asi i krátkost v infinitivech *kazati*²³⁴, *vzdaliti*²³⁵, adverbiích *dal*²³⁶ (ale „nejdale“ viz Lupínková 1971: 49) a *nejlep*²³⁷ (ale „nejlepe“ viz Lupínková 1971: 49).

7.3.2 Slovotvorná krátkost vokálů

Nalezli jsme krátkost v prefixu „vy-“ v adjektivu *nevymluvný*²³⁸ (Kosek et al. 2012: 261; Malura, Kosek 2001: 183; „vymluvnost“ viz Malura, Kosek 2004: 248) a v prefixu „při-“

²²³ 1x *chraniti* (N2v). Standardní podoba se nevyskytuje.

²²⁴ 1x dat. sg. m. *předchudci* (M3v). Standardní podoba se nevyskytuje.

²²⁵ 1x *Zakona* (A7v) v předmluvě autora proti 8 výskytům standardní podoby *Zákona/zákona* a dalším 16 nepříznačným výskytům v různých pádech a slovních druzích.

²²⁶ 1x *zpravce* (B4v) proti 2 nepříznačným výskytům *zprávce* a dalším 7 standardním výskytům v různých pádech.

²²⁷ 1x dat. sg. f. *vuli* (N8v) proti 34 výskytům standardních podob v různých pádech.

²²⁸ 1x *vzkříšení* (E10v) proti 56 výskytům formy standardní.

²²⁹ 2x *nam*, 1x *namí* (M1v) proti téměř 1000 výskytům standardních.

²³⁰ 1x *sam* (F9v) proti 64 výskytům standardním.

²³¹ 1x *zůstáváme* (F7v) proti 18 výskytům standardním (*zůstává*, *zůstával*, *zůstávali*, *zůstávajíc*, *zůstávajíce*, *zůstávání*, *zůstávati*).

²³² 1x *spivejmež* (B8v) proti 1 standardnímu výskytu *zpívejmež* a dalším cca 200 výskytům v různých gramatických osobách.

²³³ 1x *lečil* (N1r). Standardní podoby se nevyskytují, jen příznačková forma 2. os. sg. imperativu *léč*.

²³⁴ 1x *kazati* (G4r) proti 1 standardnímu výskytu *kázati*.

²³⁵ 1x *vzdaliti* (M7r). Standardní podoba se nevyskytuje.

²³⁶ 1x *dal* (I9r). Standardní podoba se nevyskytuje.

²³⁷ 1x *nejlep* (L9r). Standardní podoba se nevyskytuje, ale 1x je v prameni nepříznačková forma *lépe*.

²³⁸ 1x *nevymluvné*, 1x *nevymluvnou*. Standardní podoby se nevyskytují.

ve formě *případný*²³⁹ („při-“ viz Černá 2016: 291; Janečková 2000: 97; Kosek et al. 2012: 261; Malura, Kosek 2001: 183; Malura, Kosek 2004: 247).

Zkrácená podoba sufixu „-nik“ se vyskytla v maskulinech *hříšník*²⁴⁰, *opatrovník*²⁴¹ a *zákoník*²⁴² („-nik“ viz Fidlerová et al. 2010: 227; Hádek 1971: 49; Kosek et al. 2012: 261), dnes je charakteristická pro oblast středomoravských nářečí (Balhar et al. 2012–2016/5: 302). Nářeční je také krátkost v sufixu „-ař“ (Balhar et al. 2012–2016/5: 272–274), který jsme našli ve formě *modlařství*²⁴³ (Nejedlý et al. 2010; „-ař“ viz Šlosar 1962: 94). Podoba numerale *tisic*²⁴⁴ (Černá 2016: 288; Dittmann 2016: 359; „tisickrát“ viz Lupínková 1971: 46) je možná dokladem krácení vysokých vokálů, které dnes známe ze severovýchodočeských a středomoravských nářečí (Dittmann 2016: 358). K. Hádek ji vysvětluje jako projev neproduktivnosti přípony „-íc“ (1971: 49). Forma *kázání* byla ještě v 16. století jedinou možnou variantou (Balhar et al. 2012: 5/258). V prameni jsme kromě jejích 18 výskytů²⁴⁵ (Dittmann 2016: 372; Fidlerová et al. 2010: 227; Kopecký 1977: 16) našli také 1 podobu *kázání* (Šubar 1612: N6r), která dokazuje, že minimálně v roce 1612 již forma s délkou v tisících existovala.

Jako chybu interpretujeme krátkost v prefixu „ža-“ ve formě *žadáme*²⁴⁶ (Lupínková 1971: 43; Šlosar 1962: 95), neboť další mnohočetné doklady tohoto verba jsou v prameni vytištěny v podobách standardních.

7.3.3 Morfologická krátkost vokálů

Podoby v nom. pl. m. *anjele*²⁴⁷, *anjelové*²⁴⁸, *křesťané*²⁴⁹, *synové*²⁵⁰ („Čechove, umyslove, konšele“ viz Černá 2016: 289; „Žide, patronove“ viz Fidlerová et al. 2010: 227; „Pánove“ viz Rosa 1672: 67) jsou oproti náležitým formám s délkou ve významné menšině,²⁵¹

²³⁹ 1x *případné* (A9v). Standardní podoba se nevyskytuje, ale našli jsme 1 výskyt adverbia *případně*.

²⁴⁰ 5x *hříšník*, 3x *hříšniky* proti 1 standardnímu výskytu *hříšník* a 1 podobě *hříšníky*.

²⁴¹ 1x *opatrovník* (D10v). Standardní podoba se nevyskytuje.

²⁴² 1x *zákoník* (I6v). Standardní podoba se nevyskytuje.

²⁴³ 1x *modlařství* (I5v) proti 2 výskytům standardním.

²⁴⁴ 1x *tisicův* (K11r). Standardní podoba se nevyskytuje.

²⁴⁵ 14x *kázání*, 3x *přikázání* proti 1 standardnímu výskytu *kázání*.

²⁴⁶ 1x *žadáme* (G12r) proti 35 standardním výskytům v různých gramatických osobách.

²⁴⁷ 6x *anjele*. Standardní podoba se nevyskytuje.

²⁴⁸ 1x *anjelové* (C4r) proti 2 standardním výskytům *anjelové*.

²⁴⁹ 1x *křesťané* (K5r) proti 14 standardním výskytům *křesťané*.

²⁵⁰ 1x *synové* (D10r) proti 8 standardním výskytům *synové*.

²⁵¹ Kromě 24 výskytů již uvedených podob (*anjelové*, *křesťané*, *synové*) se v prameni nalézají minimálně ještě

čímž se potvrzuje tvrzení K. Hádka, podle něhož byly tyto podoby s krátkostí v 17. století již na ústupu (1970: 46). Mohly být sice způsobeny tiskařskou nedůsledností (Kučera 1980: 20), ale dají se vysvětlit i z hlediska jazykového vývoje jako relikty mužské *u*-kmenové deklinace a také mohou být výsledkem krácení v českých nářečích (Balhar et al. 2012–2016/4: 152; Bělič 1972: 155). Podobně krátkost v lok. pl. m. u forem *časich*²⁵², *farizeich*²⁵³, *hříšich*²⁵⁴, *skutcich*²⁵⁵ („bojich, krajich“ viz Černá 2016: 289; „statcich“ viz Šteyer 1668: 42) vykládáme jako projev krácení, jež dodnes existuje v severovýchodočeských a středočeských nářečích (Balhar et al. 2012–2016/4: 32).

Formy s krátkostí se objevují také v instr. sg. ženských *i*-kmenů a *ja*-kmenů, kde dokonce převažují nad podobami standardními. Tento fakt neodpovídá doporučením v dobových gramatikách („instr. sg. Cnostj“ viz Rosa 1672: 88; „s pilnostj“ viz Šteyer 1668: 105) a stavu v *Bibli kralické šestidílné*, v níž se podoby s krátkostí vyskytují „zcela výjimečně“ (Dittmann 2016: 360). Pravděpodobně nejsou ani projevem nářečního krácení, neboť jsme zjistili, že sazečské dílny, v jejichž tiscích se objevují formy s krátkostí, byly v letech 1500–1775 rozmístěny po celém českém a moravském území (detailněji viz Böhmová, s. a.). Nalezli jsme podoby *církví*²⁵⁶, *duši*²⁵⁷, *důvěrnosti*²⁵⁸, *milosti*²⁵⁹, *moci*²⁶⁰, *moudrosti*²⁶¹, *mysli*²⁶², *pilnosti*²⁶³, *pobožnosti*²⁶⁴, *pomoci*²⁶⁵, *práci*²⁶⁶, *radosti*²⁶⁷, *smrti*²⁶⁸,

dalších 25 forem s délkou (*dědicové*, *dnové*, *národové*, *oudové*, *posluchačové*, *skutkové*, *soudové*, *učitelové*, *zprávcové*).

²⁵² 1x *časich* (L3v). Standardní podoba se nevyskytuje.

²⁵³ 1x *farizeich* (A8r). Standardní podoba se nevyskytuje.

²⁵⁴ 1x *hříšich* (K2r) proti 4 standardním výskytům *hříšich*.

²⁵⁵ 1x *skutcich* (A3v) proti 6 standardním výskytům *skutcích*.

²⁵⁶ 3x *církví* proti 1 výskytu standardnímu.

²⁵⁷ 6x *duši*. Standardní podoba se nevyskytuje.

²⁵⁸ 1x *důvěrnosti* (B6v). Standardní podoba se nevyskytuje.

²⁵⁹ 27x *milosti* proti 10 výskytům standardním.

²⁶⁰ 13x *moci* proti 3 výskytům standardním.

²⁶¹ 4x *moudrosti* proti 4 výskytům standardním.

²⁶² 4x *mysli*. Standardní podoba se nevyskytuje.

²⁶³ 4x *pilnosti* proti 1 výskytu standardnímu.

²⁶⁴ 2x *pobožnosti* proti 1 výskytu standardnímu.

²⁶⁵ 3x *pomoci* proti 1 výskytu standardnímu.

²⁶⁶ 3x *práci*. Standardní podoba se nevyskytuje.

²⁶⁷ 9x *radosti* proti 5 výskytům standardním.

²⁶⁸ 6x *smrti* proti 3 výskytům standardním.

*stalosti*²⁶⁹, *vděčnosti*²⁷⁰, *veselosti*²⁷¹ (Černá 2016: 289; Fidlerová et al. 2010: 227; Kosek et al. 2012: 260; Malura, Kosek 2001: 183; Stich 2000: 539).²⁷² Krátkost v koncovkách ženských *i*-kmenů a *ja*-kmenů jsme našli také v gen. pl. v podobách *duši*²⁷³, *milosti*²⁷⁴, *mrzkosti*²⁷⁵, *nepravosti*²⁷⁶, *sladkosti*²⁷⁷, *věci*²⁷⁸, *zlosti*²⁷⁹, *žádosti*²⁸⁰, *živnosti*²⁸¹ (Balhar et al. 2012–2016/4: 220 a 223; Černá 2016: 289; Dittmann 2016: 360; Fidlerová et al. 2010: 227; „wěcy“ viz Šteyer 1668: 39).²⁸² V erratech Blahoslavova tisku *Musica* je dokonce gen. pl. „włafnoftj“ opraven na „włafnofti“ (1569: 1r) a gen pl. „Pjfnj“ na „Pjfní“ (1569: 3r).

V celém paradigmatu sg. n. se vedle náležitých koncovek *ɔjo*-kmenů vyskytují i podoby s krátkostí, které K. Hádek vysvětluje jako možné tiskové chyby (1970: 46). Jeho interpretaci podporuje např. i gramatika V. J. Rosy, která má u vzoru „Znamenj“ vytištěny pouze formy s délkou (1672: 89). Podoby s krátkostí v prameni 0843 (Šubar 1612) ale považujeme za projev nářečního krácení v severovýchodočeských dialektech (Balhar et al. 2012–2016/4: 54 a 90; Balhar et al. 2012–2016/5: 301). Nalezli jsme formy *dáni*²⁸³, *dobrodini*²⁸⁴, *milosrdenstvi*²⁸⁵, *navštiveni*²⁸⁶, *lkáni*²⁸⁷, *obnoveni*²⁸⁸, *očišťeni*²⁸⁹,

²⁶⁹ 3x *stalosti*. Standardní podoba se nevyskytuje.

²⁷⁰ 9x *vděčnosti* proti 3 výskytům standardním.

²⁷¹ 2x *veselosti* proti 1 výskytu standardnímu.

²⁷² Feminina, která mají v instr. sg. pouze standardní formu.: 2x *ochotností*, 1x *oučastností*, 3x *rozkoší*, 1x *středmostí*, 1x *závistí*.

²⁷³ 4x *duši* proti 4 výskytům standardním.

²⁷⁴ 8x *milosti* proti 3 výskytům standardním.

²⁷⁵ 2x *mrzkosti* proti 1 výskytu standardnímu.

²⁷⁶ 4x *nepravosti* proti 1 výskytu standardnímu.

²⁷⁷ 1x *sladkosti* (M1r) proti 1 výskytu standardnímu.

²⁷⁸ 5x *věci* proti 2 výskytům standardním.

²⁷⁹ 10x *zlosti* proti 1 výskytu standardnímu.

²⁸⁰ 3x *žádosti*. Standardní podoba se nevyskytuje.

²⁸¹ 1x *živnosti* (H12v) proti 1 výskytu standardnímu.

²⁸² Feminina, která mají v gen. pl. pouze standardní formu: *bludností*, *křehkostí*, *ovcí*, *smrtností*, *tejností*, *temností*, *teskností*, *tvárností* atd.

²⁸³ 1x *dáni* (F12r). Standardní podoba se nevyskytuje.

²⁸⁴ 1x *dobrodini* (H5r) proti 10 výskytům standardním.

²⁸⁵ 1x *milosrdenstvi* (B10v) proti 5 výskytům standardním.

²⁸⁶ 1x *navštiveni* (M5r) proti 2 výskytům standardním.

²⁸⁷ 1x *lkáni* (L5r). Standardní podoba se nevyskytuje.

²⁸⁸ 1x *obnoveni* (A2v) proti 5 výskytům standardním.

*oudoli*²⁹⁰, *piti*²⁹¹, *pokání*²⁹², *probuzení*²⁹³, *příští*²⁹⁴, *spasení*²⁹⁵, *tajemství*²⁹⁶, *uměním*²⁹⁷, *věřeni*²⁹⁸, *vzeti*²⁹⁹, *zarmoucení*³⁰⁰, *zasloužení*³⁰¹, *zvelebení*³⁰², *zvěstování*³⁰³ (Černá 2016: 289; Dittmann 2016: 359-360; Fidlerová et al. 2010: 227). Dále jsme objevili v gen. pl. n. 3 výskyty podoby *srdci*³⁰⁴ a v dat. pl. n. formu *Pismum*³⁰⁵ (Dittmann 2016: 353. 354; Fidlerová et al. 2010: 227; Hádek 1970: 46; Kučera 1980: 20; dat. pl. m. „Měšťanum“ viz Konstanc 1667: 31 a Vintr 1995: 41).

Krátkost v pádových koncovkách tvrdé adjektivní deklinace nemá jasné vysvětlení. Možná zaznamenává krácení v mluvené řeči (Černá 2016: 291), zejména u vysokých vokálů (Dittmann 2016: 354), a v českých nářečích je výsledkem tvoření analogických tvarů podle měkké zájmené flexe (Balhar et al. 2012–2016/4: 300). Nemůžeme vyloučit ani tiskařskou nedůslednost. Každopádně v edicích by se krátkost neměla normalizovat (Hádek 1977: 32). Objevili jsme substantivum *vrátny*³⁰⁶, adjektiva *blízky*³⁰⁷, *danu*³⁰⁸, *dokonalý*³⁰⁹, *chutna*³¹⁰, *jistu*³¹¹, *mili*³¹², *minule*³¹³, *oslavnému*³¹⁴, *plny*³¹⁵, *pouhe*³¹⁶, *proklany*³¹⁷,

²⁸⁹ 1x *očistění* (D11v) proti 3 výskytům standardním.

²⁹⁰ 1x *oudoli* (D3v). Standardní podoba se nevyskytuje.

²⁹¹ 1x *piti* (F8v). Standardní podoba se vyskytuje pouze jako *pitím*.

²⁹² 2x *pokání* proti 10 výskytům standardním.

²⁹³ 1x *probuzení* (A3r). Standardní podoba se nevyskytuje.

²⁹⁴ 1x *příští* (F10v) proti 2 výskytům standardním.

²⁹⁵ 3x *spasení* proti 76 výskytům standardním.

²⁹⁶ 1x *tajemství* (G5v) proti 1 výskytu standardnímu.

²⁹⁷ 1x *uměním* (G11v) proti 4 výskytům standardním.

²⁹⁸ 1x *věřeni* (B1v) proti 4 výskytům standardním.

²⁹⁹ 1x *vzeti* (M11r). Standardní podoba se nevyskytuje.

³⁰⁰ 1x *zarmoucení* (E11v) proti 1 výskytu standardnímu.

³⁰¹ 1x *zasloužení* (B11r) proti 27 výskytům standardním.

³⁰² 1x *zvelebení* (D4v) proti 1 výskytu standardnímu.

³⁰³ 1x *zvěstování* (L12v) proti 1 výskytu standardnímu.

³⁰⁴ 3x *srdci*. Standardní podoba se nevyskytuje.

³⁰⁵ 1x *Pismum* (E6v). Standardní podoba se nevyskytuje.

³⁰⁶ 1x *vrátny* (A6v) proti 2 výskytům standardním.

³⁰⁷ 1x *blízky* (B3v). Standardní podoba se nevyskytuje.

³⁰⁸ 1x *danu* (F4v). Standardní podoba se nevyskytuje.

³⁰⁹ 1x *dokonalý* (F12r) proti 1 standardnímu výskytu *nedokonalý*.

³¹⁰ 1x *chutna* (H5r). Standardní podoba se nevyskytuje.

³¹¹ 1x *jistu* (C7r) proti 3 standardním výskytům *jistou*.

³¹² 1x nom. pl. *mili* (E12r) proti 2 výskytům standardním.

³¹³ 1x akuz. pl. *minule* (L12r). Standardní podoba se nevyskytuje.

*prorockých*³¹⁸, *prosebná*³¹⁹, *sladky*³²⁰, *spasitedlne*³²¹, *svate*, *svateho*, *svatym*, *svatymi*³²², *věrnymu*³²³, *zlemu*³²⁴, *známe*³²⁵, *zlych*³²⁶, pronomina *každe*³²⁷, *kterež*³²⁸, *sveho*, *svem*, *svu*, *svymi*³²⁹, *te*³³⁰, *tve*, *tveho*, *tvem*, *tvemu*³³¹, *ty*³³² a numerale *osma*³³³ (Fidlerová et al. 2010: 227; Koupil 2003: 64 a 66; Matějec 2014: 428; Šteyer 1668: 104). Dále jsme našli krátkost v plurálu měkké adjektivní flexe u podob *křehci*³³⁴, *maličci*³³⁵, *první*³³⁶, *řídci*³³⁷, *věřici*³³⁸, *všemohouci*³³⁹ (srov. Dittmann 2016: 361), v singuláru měkké zájmené flexe *ji*³⁴⁰, *již*³⁴¹, *naši*³⁴², *niž*³⁴³, *vši*³⁴⁴ a v numerale *obojí*³⁴⁵. Zdůrazňujeme krátkost v instr. sg. pronomin

³¹⁴ 1x *oslavnému* (E11r) proti 1 výskytu standardnímu.

³¹⁵ 1x *plny* (D4r). Standardní podoba se nevyskytuje.

³¹⁶ 1x *pouhe* (G4r) proti 15 výskytům standardním.

³¹⁷ 1x *proklany* (F6r). Standardní podoba se nevyskytuje.

³¹⁸ 1x *prorockých* (E7r). 2 standardní podoby *prorockým*.

³¹⁹ 1x *prosebná* (G1v). Standardní podoba se nevyskytuje.

³²⁰ 1x *sladky* (M9v). Standardní podoba se nevyskytuje.

³²¹ 1x *spasitedlne* (A7v) proti 4 výskytům standardním.

³²² 1x *svate* (G8v) proti více než 200 standardních výskytů. 2x *svateho* proti téměř 200 standardních výskytů. 1x *svatym* (L11r) proti 21 výskytům standardním. 1x *svatymi* (N4v) proti 10 výskytům standardním.

³²³ 1x *věrnymu* (F9r). Standardní podoba se nevyskytuje.

³²⁴ 1x *zlemu* (C10r) proti 1 výskytu standardnímu.

³²⁵ 1x *známe* (G9v). Standardní podoba se nevyskytuje.

³²⁶ 1x *zlych* (M6r) proti 5 výskytům standardním.

³²⁷ 1x *každe* (B12r) proti 13 výskytům standardním.

³²⁸ 1x *kterež* (A1r) proti 24 výskytům standardním.

³²⁹ 1x *sveho* (C3r) proti 53 výskytům standardním. 1x lok. sg. m. *svem* (K7v) proti 27 výskytům standardním. 1x *svu* (A10r) proti 1 výskytu standardnímu. 1x *svymi* (K11r) proti 11 výskytům standardním.

³³⁰ 1x gen. sg. *te* (I7r) proti 11 výskytům standardních podob v gen. sg.

³³¹ 1x *tve* (G10r), 1x *tveho* (H3r), 1x *tvem* (M12r), 1x *tvemu* (H12v) proti několika stovkám výskytů standardních podob.

³³² 1x lok. sg. f. *ty* (I9r) proti jednomu výskytu standardnímu.

³³³ 1x *osma* (I1r). Standardní podoba se nevyskytuje.

³³⁴ 1x *křehci* (I11v). Standardní podoba se nevyskytuje.

³³⁵ 1x *maličci* (L12r) proti 1 výskytu standardnímu.

³³⁶ 1x *první* (B1r) proti 11 výskytům standardním.

³³⁷ 1x *řídci* (D3v) proti 1 výskytu standardnímu.

³³⁸ 1x *věřici* (F7v) proti 6 výskytům standardním.

³³⁹ 2x *všemohouci* proti 21 výskytům standardním.

³⁴⁰ 3x dat. sg. f. *ji* proti 4 výskytům standardním.

³⁴¹ 5x *již* proti 1 standardnímu výskytu *již* a 1 *jižs*.

³⁴² 2x *naši* proti 6 výskytům standardním.

*čim*³⁴⁶, *nim*, *nimž*,³⁴⁷ *tim*³⁴⁸, *všim*³⁴⁹ (např. Fidlerová et al. 2010: 227). V erratech Šteyerova tzv. Žáčka je forma „tim“ opravena na „tjm“ (1668: 105), ale v gramatice Vavřince Benedikta z Nudožer jsme našli podobu *tim* (Smith 1999: 33), v Konstancově gramatice formu *timto* (1667: 35), u V. J. Rosy podobu *čim* (1672: 119). Formy s krátkostí navíc převažují i v *Bibli kralické šestidílné* (Dittmann 2016: 347).

V 3. os. sg. i pl. indikativu přezenta se vyskytly formy *blíži*³⁵⁰, *chváli*³⁵¹, *maji*³⁵², *nespravi-li*³⁵³, *obraci*³⁵⁴, *plesaji*³⁵⁵, *pozbyvaji*³⁵⁶, *prosi*³⁵⁷ (Černá 2016: 295; Fidlerová et al. 2010: 227). U Šteyera je krátkost v erratech opravována, místo podoby „wycházegi“ má být „wycházegj“, místo formy „magi“ má být „magj“ (1668: 105). Také v *Bibli kralické šestidílné* se podoby s krátkostí objevují výjimečně (Dittmann 2016: 361). Dodnes ale známe formy s krátkostí z moravských a severovýchodočeských nářečí u sloves typu „prosí“ (Balhar et al. 2012–2016/4: 444). Za výsledek krácení v českých nářečích (Balhar et al. 2012–2016/4: 420 a 422) považujeme i podobu indikativu přezenta v 1. os. sg. *shladim*³⁵⁸ („musim“ viz Šlosar 1969: 341). Dále jsme našli *nt*-ové participium *majic*³⁵⁹ (Dittmann 2016: 351; Hádek 1977: 31; Kosek 2010: 261; Rosa 1672: 149), které je užito ve shodě s doporučením Šteyerova tzv. Žáčka,³⁶⁰ podle něhož mají mít participia zakončení <i> tehdy, když „wyznamenáwagj toliko jednu věc“ a <j> tehdy, pokud „wyznamenáwagj mnohé věci“ (1668: 64).

³⁴³ 2x lok. sg. f. *niž* proti 2 výskytům standardním.

³⁴⁴ 1x *vši* (K8r) proti 8 výskytům standardním.

³⁴⁵ 2x *oboji* proti 1 výskytu standardnímu.

³⁴⁶ 5x *čim* proti 1 výskytu standardnímu.

³⁴⁷ 14 výskytů příznakových podob (*nim*, *nimž*) proti 4 výskytům forem standardních.

³⁴⁸ 11x *tim*. Standardní podoba se nevyskytuje.

³⁴⁹ 1x *všim* (M5r) proti 2 podobám standardním.

³⁵⁰ 1x *blíži* (N1r) proti 2 výskytům standardním.

³⁵¹ 1x *chváli* (N2v). Standardní podoba v 3. os. pl. se nevyskytuje.

³⁵² 3x *maji* proti 15 výskytům standardním.

³⁵³ 1x *nespravi-li* (C9v). Standardní podoba se nevyskytuje.

³⁵⁴ 1x *obraci* (N8r). Standardní podoba se nevyskytuje.

³⁵⁵ 1x *plesaji* (B9v). Standardní podoba se nevyskytuje.

³⁵⁶ 1x *pozbyvaji*. Standardní podoba se nevyskytuje.

³⁵⁷ 1x *prosi* proti 1 výskytu standardnímu.

³⁵⁸ 1x *shladim* (H10r) proti 1 výskytu standardnímu.

³⁵⁹ 3x *majic* proti 30 výskytům standardním.

³⁶⁰ Viz i Blahoslavovo doporučení, o němž píše R. Dittmann (2016: 377).

Jako chybnou jsme interpretovali formu gen. pl. m. *synuv*³⁶¹ („-uv“ viz Dittmann 2016: 354; Černá 2016: 289; Hádek 1970: 46; Kučera 1980: 21), která je dodnes doložena hlavně ve středomoravských nářečích a dialektech severní poloviny Čech (Balhar et al. 2012–2016/5: 310). V analyzovaném prameni má však pouze jediný výskyt oproti mnoha podobám standardním. Ze stejného důvodu považujeme za chybu i lok. pl. f. *dcerach*³⁶² (Dittmann 2016: 354; Fidlerová et al. 2010: 227; Hádek 1970: 46; Kučera 1980: 20), byť v českých nářečích máme v dnešní době podobu s krátkostí doloženu (Balhar et al. 2012–2016/4: 266), dále verbální substantiva *obcovani*³⁶³ a *vstani*³⁶⁴, 1. os. pl. *setrvame*³⁶⁵ (Fidlerová et al. 2010: 227), *l*-ová participia *poznavali*³⁶⁶ a *začínawali*³⁶⁷, *n*-ová participia *obětovan*³⁶⁸, *zapsano*³⁶⁹ a adverbium *nyni*³⁷⁰.

7.4 Výsledky analýzy

Analyzovaný jazykový materiál obsahuje příznakové formy několika různých typů.³⁷¹ Podoby s délkou, které známe již ze staré češtiny, např. *líby*, *místr*, *neběř*, *podlé*, *posavád*, *tíše*, a staročeské formy s krátkostí, např. *jmeno*, *kázani*, *nabyti*, *nesti*, *synove*. Podoby s novou délkou, jež máme doloženy až v písemných památkách doby střední, např. *církví*³⁷², *příjde*, *smilúj*, *sýtiti*, *šafáří*³⁷³, a novější formy s krátkostí, např. *duši*³⁷⁴, *hříšník*, *miniti*, *pilnosti*³⁷⁵, *tisic*. Některé z nalezených podob se dodnes užívají ve středomoravských

³⁶¹ 1x *synuv* (I1v) proti 1 standardní podobě *synův*, 1 formě *synů* a téměř 100 výskytů maskulin zakončených na „-ův“.

³⁶² 1x *dcerach* (D10r) proti 2 standardním výskytům *dcerách* a dalším 18 femininům zakončeným na „-ách“.

³⁶³ 1x *obcovani* (L8v) proti 10 výskytům standardním.

³⁶⁴ 1x *vstani* (F3v) proti 8 výskytům standardním.

³⁶⁵ 1x *setrvame* (C1v) proti 1 výskytu standardnímu. Ovšem všechna ostatní verba V. třídy zachovávají délku.

³⁶⁶ 1x *poznavali* (G8v) proti 2 výskytům standardním (*poznával*, *poznávali*) a dalším 20 standardním výskytům typově stejných sloves.

³⁶⁷ 1x *začínawali* (A9r). Nepříznaková podoba se nevyskytuje. Dalších 20 typově stejných sloves má formu standardní.

³⁶⁸ 1x *obětovan* (F3r) proti 5 výskytům standardním.

³⁶⁹ 1x *zapsano* (B2v). Standardní podoba se nevyskytuje.

³⁷⁰ 1x *nyni* (G2v) proti 10 výskytům standardním.

³⁷¹ Tj. podoby, jež mají kvantitu vokálů označenou odlišně od dnešní spisovné normy. Viz 7.1.

³⁷² lok. sg. f.

³⁷³ nom. pl. m.

³⁷⁴ gen. pl. f.

³⁷⁵ instr. sg. f.

nebo severovýchodočeských nářečích, např. *cirkev*, *časich*³⁷⁶, *pokáni*³⁷⁷, *prosi*, *shladim*, *slava*. Tyto formy odpovídají jazykovému původu tiskaře i autora, kteří pocházeli z Lanškrounska, oblasti charakteristické míšením severovýchodočeských a moravských nářečních prvků. V našem materiálu se vyskytují především projevy moravské krátkosti a pro česká nářečí typické krácení vysokých vokálů. Také jsme pozorovali tendenci ke krácení v pádových koncovkách tvrdé a měkké adjektivní deklinace. Neočekávali jsme výskyt podob, jež známe především z dnešních jihovýchodomoravských nářečí, přesto jsme našli opakující se akuz. pl. n. *evanjeliá* a dále také *l*-ová participia *svítěžíl*, *štymováli*, *žízníli*, jejichž typově podobné formy máme ovšem doloženy i na Lanškrounsku.

U některých slov se vyskytovaly výhradně a opakovaně příznakové formy. Jiná slova ale měla nestandardní formy oproti standardním v menšině. V takových případech jsme předpokládali, že pravděpodobnost tiskové chyby u příznakové podoby je větší. Jako chybu tisku jsme interpretovali 71 výskytů příznakových forem. K mylnému (ne)vyznačení kvantity došlo v průměru přibližně na každé čtvrté stránce pramene.

Samohlásková délka a krátkost byla ve všech oddílech kancionálu označena na podobné úrovni důslednosti. Pozoruhodná je distribuce variant *libezný – libezný*,³⁷⁸ neboť standardní podoby s délkou se vyskytují pouze v předmluvě tiskaře a příznakové formy s krátkostí jen v písních. Výhradně v předmluvě autora se objevují standardní podoby *posavad*, kdežto příznaková forma *posavád* je v písni a předmluvě tiskaře.³⁷⁹

Závěrem zdůrazňujeme některá zjištění, pro další badatelskou činnost snad zajímavá, která vyplynula z analýzy:

- a) nepůvodní koncovku s délkou má polovina výskytů forem v nom. sg. m.;
- b) až šestkrát se vyskytla délka v koncovkách vok. sg. m.;
- c) délku v koncovce lok. sg. f., jejíž vznik bývá vysvětlován pravděpodobnou analogií k *bjá*-kmenové deklinaci, jsme našli i v akuz. sg. f. a akuz. pl. f.;
- d) formy s krátkostí v koncovkách instr. sg. ženských *i*-kmenů a *ja*-kmenů převažují nad podobami standardními;
- e) krátkost v koncovkách gen. pl. f. dokládají errata Blahoslavovy *Muziky*, neboť gen. pl. „włafnoftj“ a „Pjfnj“ opravují na „włafnofti“ a „Pjfní“;

³⁷⁶ lok. pl. m.

³⁷⁷ nom. sg. n.

³⁷⁸ 1x *libezné* (N10v), 1x *libezných* (I5v) proti 1x *libezné* (A5r), 1x *libeznější* (A2v).

³⁷⁹ 2x *posavád* (A6r, G2v) proti 2x *posavad* (A4r, A9r).

- f)** tatáž errata dokládají i délku v akuz. sg. f. pronomina „ona“, protože „gi“ opravují na „gj“;
- g)** výskyt formy *kázání* je důkazem, že v roce 1612 již nemělo verbální substantivum *kázání* jedinou možnou existující podobu;
- h)** varianty numerale *tří* – *tři* se obě pojí s tímtéž životným maskulinem, proto výklad K. Kučery, podle něhož se forma *tří* pojí pouze s maskuliny životnými, kdežto podoba *tři* se substantivy neživotnými, není platný pro všechny tisky 17. století;
- ch)** vyskytují se prefigovaná trojslabičná slovesa, jejichž krátkost v kořeni byla dle D. Šlosara a K. Kučery již v 16. století archaická.

8 Závěr

Zabývali jsme se označováním délky a krátkosti vokálů v kancionálu *Písně na epištolu a evanjelia nedělní a sváteční*, který byl vydán roku 1612 v pražské tiskárně utrakvistického kněze Jiřího Hanuše Lanškrounského z Kronenfeldu (Šubar 1612). Ustoupili jsme od původního záměru provést analýzu podle vydání, jež je uloženo ve Strahovské knihovně (Šubar 1613b), neboť jsme dle chronogramů a srovnání s ostatními dochovanými tisky zjistili, že exemplář ze Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje (Šubar 1612) je ze všech výtisků kancionálu nejstarší, a navíc jako jediný obsahuje summy na epištolu a evangelia, errata a autorovu předmluvu. Od zadání jsme se odklonili též rozsahem analyzovaného jazykového materiálu, neboť oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i., nám umožnilo vytvořit edici celého kancionálu, díky níž jsme předložili reprezentativnější výsledky, než které by vzešly z pouhých úryvků.

Autorský vliv Valentina Šubara Lanškrounského na označování vokalické kvantity jsme vyloučili, neboť dílo vyšlo tiskem až po jeho smrti a dochovaný rukopisný opis (Šubar 1580) vyznačuje samohláskovou délku pouze ojediněle. Více nás zajímala konfesijní příslušnost autora, která sice kvantitu ovlivnit nemohla, ale texty písní ano, což jsme považovali za zajímavé, protože odborná literatura se zatím na autorově vyznání neshodla. Usuzujeme, že V. Šubar byl oficiálně utrakvistou, ale smýšlením v marginálnějších doktrinních otázkách luteránem.

Výsledky grafické analýzy ukázaly pravděpodobnou nezávislost způsobu označování vokalické kvantity na zbývajícím prostoru v sázítce. Odlišnosti ve způsobu označování samohláskové délky a krátkosti nebyly ani mezi samotným textem a paratexty, s výjimkou předmluvy tiskaře, v níž jsme zaznamenali vysoký výskyt <ij>. Zda byly digrafy vysázeny v autorském textu tiskaře záměrně, například z konzervativních či konfesijních důvodů, bude úkolem dalšího výzkumu, ověřujícím hypotézu T. Vykypělové. Označování samohláskové délky a krátkosti jsme vyhodnotili jako poměrně ustálené, přestože tisk byl místy nekvalitní a errata opomíjela chybná označení kvantity. Dosvědčili jsme správnost McKitterickova pozorování, dle něhož některá errata ve starých tiscích neuvádějí chyby, u nichž se předpokládá, že si je čtenář dokáže opravit.

Výsledky deskriptivního přístupu k analýze potvrdily některá dosavadní zjištění o značení vokalické kvantity v tiscích 16. a 17. století. Jako odraz foneticko-artikulačního stavu jsme interpretovali např. formy *dobyti*, akuz. sg. f. *jí*, *jmeno*, *kázání*, *líbý*, *míle*, *náše*, *nesti*, *nikdá*, *podlé*, *smiluj*, *sýtiti*, *zíma*. Výrazný projev středomoravských nářečí spatřujeme kupříkladu v podobách *laska*, *hříšnik*, k severovýchodočeským dialektům řadíme *břícho*,

cirkev, časich a k střeđočeským např. formy *anjelove, shladim*. Nedůsledností sazeče jsme zdůvodnili podoby *á, dychtětí, káždý, nam, sam, žadáme* aj.

Od dosavadního bádání jsme se odklonili odlišnou interpretací krátkosti v *i*-kmenech a *ja*-kmenech instr. a gen. sg. f., která bývá vysvětlována tiskařským či písarským územ, ale my ji považujeme za možný odraz výslovnosti. Dřívější popis délky v lok. sg. f. jsme vztáhli i k akuz. sg. f. *udicí* a akuz. pl. f. *zlostí*. Krátkost v paradigmatu sg. n. *ujo*-kmenů a v 3. os. sg. i pl. jsme neinterpretovali jako chybu sazeče, ale jako projev severovýchodočeského dialektu. Naopak ojedinělé nářeční podoby *dcerach* a *synuv* jsme vyhodnotili jako chybné, neboť v prameni bylo doloženo mnoho typově stejných variant standardních. Opakovaně jsme našli dlužení, pravděpodobně moravské, v akuz. pl. n. ve formě *evanjeliá*.

Výsledky analýzy mohou být pro další bádání v mnohém užitečné, ale je vhodné je chápat pouze jako příspěvek do diskuze, nikoli jako prokázaná fakta. Představují jednu z možných interpretací, která navíc vychází jen z jednoho exempláře kancionálu. Přesnější interpretaci příznakových forem bychom získali za předpokladu, že by existovalo velké množství relevantního prohledávatelného jazykového materiálu. Budoucnost spatřujeme v digitálním korpusu textů humanistické a barokní doby, který by zachovával grafickou podobu slov.

9 Seznam citovaných děl

9.1 Staré tisky a rukopisy

Anonym (1585?). *Kaniconál český*. Rukopis. Uloženo v Muzeu východních Čech v Hradci Králové. Signatura HK 9. Dostupné online z <http://www.musicologica.cz/melodiarium/view_source.php?&ID_Pramen=34> [2017-03-07].

Anonym (1587?). *Kaniconál český*. Rukopis. Uloženo v Muzeu východních Čech v Hradci Králové. Signatura HK 14. Dostupné online z <http://www.musicologica.cz/melodiarium/view_source.php?&ID_Pramen=35> [2017-03-07].

Blahoslav, Jan (1569). *Musica*. Ivančice: Bratrská tiskárna. Dostupné jako faksimile: Daněk, Petr a Kroupa, Jiří K. (eds.) (2016) *Musica*. Praha: KLP. Knihopis K01161.

Kleych, Václav (1727). *Evangelický kancionál*. Žitava: Václav Kleych. Dostupné online z <<https://books.google.cz/books?vid=NKP:1002401025>> (2016-09-30). Knihopis K03974.

Konstanc, Jiří (1667). *Lima Linguae Bohemicae. To jest Brus jazyka českého. Neb spis o poopravení a naostření řeči české...* Praha: Jezuitská tiskárna. Dostupné online z <<https://books.google.cz/books?vid=NKP:1002291432>> [2017-03-28]. Knihopis K04307.

Kunvaldský, Jakub (1576). *Nešpor český, složený z žalmuov Davida svatého...* Olomouc: Jan Olivetský z Olivetu, ml. Dostupné online z <http://www.musicologica.cz/melodiarium/view_source.php?&ID_Pramen=32> [2017-03-07].

Rosa, Václav Jan (1672). *Grammatica Linguae Bohemicae. Quatuor Partibus Orthographia, Ethymologia, Syntaxi...* Praha: Jan Arnolt z Dobroslavína starší. Dostupné online z <<https://books.google.cz/books?vid=NKP:1002292614>> [2017-04-07]. Knihopis K14884.

Rozenplut ze Švarcenbachu, Jan (1601). *Kancionál. To jest sebrání spěvův pobožných, kterých k duchovnímu potěšení...* Olomouc: Jiří Handl. Dostupné online z <http://www.musicologica.cz/melodiarium/view_source.php?&ID_Pramen=36> [2017-03-07].

Šteyer, Matěj Václav (1668). *Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti, neb tisknouti...* Praha: Jezuitská tiskárna. Dostupné online z <<https://books.google.cz/books?vid=NKP:1002291394>> [2017-03-28]. Knihopis K15948.

Šubar, Valentin (1578). *Kázání o hrozném kométě, kteráž se začala ukazovati ten den po svatém Martině s večera léta Páně etc. 78., učiněné v neděli 24. po svaté Trojici téhož léta etc. od kněze Valentina Šubara Landtškronského, toho času kazatele slova Božího v Domažlicích.* Praha: Daniel Adam z Veleslavína a Jiří Melantrich z Aventýna starší. Dostupné online z <<https://books.google.cz/books?vid=NKP:1002296371-001>> [2016-09-30]. Knihopis K16011.

Šubar, Valentin (1580). *Písně na evanjelia a epištoly nedělní i památek jinejch křesťanských.* Rukopis. Uloženo v Knihovně Národního muzea. Signatura V B 7.

Šubar, Valentin (1612). *Písně na epištoly a evanjelia nedělní a sváteční, kteréž se v církvi Boží přes celý rok čtou a vykládají.* Praha: Jiří Hanuš z Kronenfeldu. Uloženo ve Studijní a vědecké knihovně Plzeňského kraje. Signatura 0843. Knihopis: K16012.

Šubar, Valentin (1613a). *Písně na epištoly a evanjelia nedělní a sváteční, kteréž se v církvi Boží přes celý rok čtou a vykládají.* Praha: Jiří Hanuš z Kronenfeldu. Uloženo v Knihovně Národního muzea. Signatura 27 G 6. Knihopis: K16012.

Šubar, Valentin (1613b). *Písně na epištoly a evanjelia nedělní a sváteční, kteréž se v církvi Boží přes celý rok čtou a vykládají.* Praha: Jiří Hanuš z Kronenfeldu. Uloženo ve Strahovské knihovně. Signatura AE X 67. Knihopis: K16012.

Šubar, Valentin (1613c). *Písně na epištoly a evanjelia nedělní a sváteční, kteréž se v církvi Boží přes celý rok čtou a vykládají.* Praha: Jan Schumann. Uloženo ve Studijní a vědecké knihovně Plzeňského kraje. Signatura 21N74. Knihopis: K16014.

9.2 Edice

Böhmová, Veronika (ed.) (2016). *Valentin Šubar: Kázání o hrozné kométě...* [1578]. Vokabulář webový, verze 1.1.1. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné online z <<http://vokabular.ujc.cas.cz>> [2016-09-30].

Böhmová, Veronika (ed.) (2017a). *Valentin Šubar: Písně na epistoły a evanjelia...* [1612]. Vokabulář webový, verze 1.1.1. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné online z <<http://vokabular.ujc.cas.cz>> [2017-02-22].

Čejka, Mirek (ed.) (1999). *Adam Michna z Otradovic: Básnické dílo. Texty písní 1647–1661*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Čejka, Mirek; Šlosar, Dušan a Nechutová, Jana (eds.) (1991). *Grammatika česká Jana Blahoslava [1571]*. Brno: Masarykova univerzita.

Dittmann, Robert et al. (eds.) (2014). *Bible kralická šestidílná. Kompletní vydání s původními poznámkami [1579–1594]*. Praha: Česká biblická společnost.

Fidlerová, Alena; Andrlé, Jan et al. (eds.) (2010). *Františku nebeský, vyslanče přesmořský: podoby úcty k sv. Františku Xaverskému v českých textech 17. a 18. století*. Příbram: Pistorius & Olšanská.

Kosek, Pavel; Slavický, Tomáš a Škarpová, Marie (eds.) (2012). *Fridrich Bridelius: Jesličky: staré nové písničky [1658]*. Brno: Host.

Koupil, Ondřej (ed.) (2003). *Matouš Benešovský zvaný Philonomus: Grammatica Bohemica = Gramatika česká [1577]. Knížka slov českých vyložených [1587]*. Praha: KLP.

Malura, Jan a Kosek, Pavel (eds.) (1999). *Jan Josef Božan: Slaviček rájský [1719]*. Brno: Host.

Malura, Jan a Kosek, Pavel (eds.) (2001). *Matěj Tanner: Hora Olivetská [1666]*. Brno: Host ve spolupráci s Ústavem pro regionální studia OU.

Malura, Jan a Kosek, Pavel (eds.) (2004). *Čistý plamen lásky: výběr z písní pobělohorských exulantů ze Slezska*. Brno: Host.

Matějec Tomáš (ed.) (2014) *Jiří Strejc: Žalmové neb Zpěvové svatého Davida [1587]*. Praha: Strahovská knihovna.

Müller, Josef (ed.) (1896) *Jan Amos Komenský: Jana Amose Komenského na spis proti Jednotě Bratrské od Sam. Martinia z Dražova sepsaný [1635]*. Praha: Česká

akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Spisy Jana Amose Komenského 3.

Smyčková, Kateřina a Hálečková, Šárka (eds.) (2015). *Růže chuti přerozkošné: antologie moravských rukopisných kancionálů 17. a 18. století*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.

Smith, Nancy Susan (ed.) (1999). *Vavřinec Benedikt z Nudožer: Grammaticae Bohemicae, ad leges naturalis methodi conformatae, et notis numerisque illustratae ac distinctae, libri duo* [1603]. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta.

Stich, Alexandr a Lunga, Radek (eds.) (2000). *Jan Kořínek: Staré paměti kutnohorské* [1675]. Praha: NLN.

9.3 Literatura

Anonym (1948). *Rozbor kancionálu Tomáše Řešátky Soběslavského /1610/ a kancionálů Valentina Šubara Lanškrounského /1580/ a /1610/*. Součást pozůstalosti Antonína Škarky, jež je uložena v Ústavu hudební vědy na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Nepublikovaný rukopis, označený jako „1493 Škarka“.

Balhar, Jan et al. (2012–2016/1, 4, 5). *Český jazykový atlas*. Praha: Academia. Dostupné také online z <<http://cja.ujc.cas.cz>> [2016-09-30].

Baťová, Eliška (2011). ‘Liturgická specifika a řazení obsahu kancionálů 15. a 16. století’, *Hudební věda* 48(2–3), s. 133–141.

Bělič, Jaromír (1972). *Nástin české dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona. Český ekumenický překlad (2008). 16. (7. opravené) vydání. Praha: Česká biblická společnost.

Bidlo, Josef (1894). ‘Hláskoslovné a tvaroslovné zvláštnosti Hájkova Herbáře (z r. 1562) a Veleoslavína Kalendáře historického (z r. 1578)’, *Listy filologické* 21, s. 288–301.

Block, Johannes (2002). *Verstehen durch Musik: das gesungene Wort in der Theologie: ein hermeneutischer Beitrag zur Hymnologie am Beispiel Martin Luthers*. Tübingen: Francke Verlag.

Böhmová, Veronika (2017b). ‘Vokalická kvantita v *Kázání o hrozném kométě* (1578)’, *Naše řeč* 100(2), s. 57–73. V tisku [údaj je platný k 25. 4. 2017].

Böhmová, Veronika (s. a.). *Sradosti. K vokalické kvantitě v koncovkách instrumentálu singuláru feminin*. Rukopis je v recenzním řízení.

Černá, Alena M. (2015). 'Vokalická kvantita v rukopise T Starých letopisů českých', *Listy filologické* 138(3–4), s. 269–298.

Čižmárová, Libuše (2003). 'Úvaha k rekonstrukci vývoje kvantity v našich nářečích', in *SPFFBU A51, Linguistica Brunensia*. Brno: Masarykova univerzita, s. 213–221.

David, Zdeněk V. (2012). *Nalezení střední cesty. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi*. Praha: Filosofia.

DIAKORP: Kučera, Karel; Řehořková, Anna a Stluka, Martin (2005). *DIAKORP: Diachronní korpus*. Verze 6. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupné online z <<http://www.korpus.cz>> [2016-09-30].

Dittmann, Robert (2012). *Dynamika textu Kralické Bible v české překladatelské tradici*. Olomouc: Refugium.

Dittmann, Robert (2016). 'Samohlásková délka v Kralické Bibli šestidílné', *Listy filologické* 139(3–4), s. 341–381.

Gebauer, Jan (1970). *Slovník staročeský. Díl I [A–J], Díl II [K–N]*. Praha: Academia. Vokabulář webový, verze 1.1.1. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné online z <<http://vokabular.ujc.cas.cz>> [2016-09-30].

Gebauer, Jan (1894). *Historická mluvnice jazyka českého. Díl 1. Hláskosloví*. Praha a Vídeň: F. Tempský.

Gebauer, Jan (1960). *Historická mluvnice jazyka českého. Díl 3. Tvarosloví. 1. Skloňování*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

Hádek, Karel (1970). 'Ke kvantitě samohlásek v češtině 17. století', *Listy filologické* 93(1), s. 44–53.

Hádek, Karel (1971). 'Kvantita samohlásek lexikálních přípon ve Dvěřích jazyků odevřených J. A. Komenského', in *Miscellanea linguistica*. Ostrava: Profil, s. 47–51.

Hádek, Karel (1977). 'K transkripci česky psaných památek 16.–17. století', *Studia Comeniana et Historica* 17(7), s. 28–37.

Hálová, Marie (2016). Personal communication, 17. června 2016.

Homolková, Milada (2005). Heslo 'jmeno', in *Elektronický slovník staré češtiny*. Vokabulář webový, verze 1.1.1. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné online z <<http://vokabular.ujc.cas.cz>> [2016-09-30].

Horský, Jan a Nešpor, Zdeněk R. (2005). 'Typologie české víry raného novověku', *Český časopis historický* 103(1), s. 41–86.

Hymnorum Thesaurus Bohemicus (s. a.). Ústav pro klasická studia AV ČR, v. v. i. Dostupné online z <<http://www.clavmon.cz/htb>> [2016-09-30].

Internetová jazyková příručka (2008–2017). Jazyková poradna ÚJČ AV ČR, v. v. i. Dostupné online z <<http://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=dvere>> [2017-04-07].

Janečková, Marie (2004). 'Ke kvantitě samohlásek v pražských tiscích spisů J. A. Komenského', *Jazykověda/Linguistica, SPFFOU* 214(4), s. 47–58.

Janečková, Marie (2000). 'K jazyku naukové prózy z počátku českého baroka', in *K jazyku a stylu českých barokních textů II*. České Budějovice: Katedra bohemistiky Pedagogické fakulty JU v Českých Budějovicích.

Janečková, Marie (2009). *K jazyku českého baroka. Hláskosloví, pravopis a tisk, označování kvantity*. Praha: Arsci.

Jireček, Josef (1876). *Rukověť k dějinám literatury české: do konce XVIII. věku. Svazek II. M–Ž*. Praha: B. Tempský.

Jireček, Josef (1878). *Dějiny církevního básnictví českého až do XVIII. století*. Praha: Královská Česká společnost nauk.

Jireček, Josef (1883). 'Jiří Hanuš (Hanus) Landskronský z Kronenfeldu', *Časopis Musea království českého* 57(3), s. 472–495. Dostupné také online z <<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/31317174>> [2016-09-30].

Jungmann, Josef J. (1849). *Historie literatury české*. Praha: F. Řivnáč. Dostupné také online z <<https://books.google.es/books?id=HVTRAAAAMAAJ>> [2016-09-30].

Kopecký, Milan (1977). 'K vydávání literárních památek 16. a 17. století', *Studia Comeniana et Historica* 17(7), s. 7–22.

Kosek, Pavel (2016). 'Tzv. bratrský pravopis', in *Přednášky a besedy ze XLIX. ročníku Letní školy slovanských (bohemistických) studií*. Brno: MUNI PRESS, s. 102–115.

Kouba, Jan (s. a.). 'Valentin Šubar', in *Slovník staročeských hymnografů (13.–18. století)*. Rukopis je v přípravě.

Koupil, Ondřej (2016). 'Druhé vydání náměšťské mluvnice (1543) znovu nalezeno', *Česká literatura* 64(2), s. 243–266.

KPS – Databáze Knihopis (s. a.). Dostupné online z <<http://www.knihopis.cz>> [2016-09-30].

Kreisingerová, Hana (2005). Heslo 'chlipnost', in *Elektronický slovník staré češtiny*. Vokabulář webový, verze 1.1.1. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné online z <<http://vokabular.ujc.cas.cz>> [2016-09-30].

Kučera, Karel (1980). *Jazyk českých spisů J. A. Komenského*. Praha: Univerzita Karlova.

Lamprecht, Arnošt; Šlosar, Dušan a Bauer, Jaroslav (1986). *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Lupínková, Naděžda (1971). 'Obraz kvantity kořených slabik v raném díle J. A. Komenského', *Listy filologické* 94(1), s. 41–50.

Malý, Jakub (1877). Heslo 'Hanuš z Kronenfeldu, Jiří', in *Vlastenský slovník historický*. Praha: Rohlíček & Sievers, s. 157–158. Dostupné také online z <<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/24512785>> [2016-09-30].

McKitterick, David (2006). *Print, Manuscript and the Search for Order, 1450–1830*. New York: Cambridge University Press.

Möller, Christian (ed.) (2000). *Kirchenlied und Gesangbuch. Quellen zu ihrer Geschichte*. Tübingen: Francke.

Bělič, Jaromír; Kamiš, Adolf a Kučera, Karel (1978). *Malý staročeský slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. Vokabulář webový, verze 1.1.1. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné online z <<http://vokabular.ujc.cas.cz>> [2016-09-30].

Nedvědová, Milada (s. a.). *Kvantita samohlásek ve starší češtině*. Interní materiál ÚJČ AV ČR, v. v. i. Nепublikovaný rukopis.

Nejedlý, Petr et al. (2010). *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné online z <<https://madla.ujc.cas.cz>> [2016-09-30].

Porák, Jaroslav (1983). *Humanistická čeština: Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova.

Rejzek, Jiří (2015). *Český etymologický slovník*. 3. vyd. Praha: Leda.

Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek (1968). Praha: Academia. Staročeský slovník, sešit 1–26 (Na–Při). Vokabulář webový, verze 1.1.1 Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné online z <<http://vokabular.ujc.cas.cz>> [2016-09-30].

Stich, Alexandr (1997): ‘Všechno je jinak a většinou složitě: Jak to skutečně bylo s českým jazykem a literaturou v pobělohorském období. První část’, *Britské listy* (11. 9.). Z magnetofonového záznamu přepsal Jan Čulík. Dostupné online z <<http://www.britskelisty.cz/9709/19970911a.html>> [2017-04-22].

Šimek, Štěpán (2005). Heslo ‘bráti’, in *Elektronický slovník staré češtiny*. Vokabulář webový, verze 1.1.1. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné online z <<http://vokabular.ujc.cas.cz>> [2016-09-30].

Škarpová, Marie (2015) „*Mezi Čechy, k pobožnému zpívání náchylnými*“. *Šteyerův Kancionál český, kanonizace hymnografické paměti a utváření katolické identity*. Praha: FF UK.

Šlosar, Dušan (1962). ‘Příspěvek k poznání české kvantity v 16. století’, in *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity A 10*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, s. 91–97.

Šlosar, Dušan (1969). ‘Samohlásková kvantita v době Adama Michny z Otradovic’, *Listy filologické* 92(4), s. 340–345.

Šlosar, Dušan (1977). ‘Poznámky ke dvěma edičním otázkám’, *Studia Comeniana et Historica*, 17(7), s. 65–68.

Tesař, Stanislav et al. (s. a.). *Melodiarium Hymnologicum Bohemiae*. Ústav hudební vědy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Dostupné online z <<http://www.musicologica.cz/melodiarium>> [2016-09-30].

Vajdllová, Miloslava (2005). Heslo ‘blížní’ a ‘tíšě’, in *Elektronický slovník staré češtiny*. Vokabulář webový, verze 1.1.1. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné online z <<http://vokabular.ujc.cas.cz>> [2016-09-30].

Vintr, Josef (1995). ‘Pravidla označování kvantity vokálů v barokní češtině podle „Brusu“ Jiřího Konstance z r. 1667’, in *Pocta Dušanu Šlosarovi. Sborník k 65. narozeninám*. Boskovice: Albert, s. 36–45.

Vintr, Josef (1998). ‘Zásady transkripce českých textů z barokní doby’, *Listy filologické* 121(3-4), s. 341–346.

Voit, Petr (2008). *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově.

Voit, Petr (2011). 'Tiskové písmo Čech a Moravy 1. poloviny 16. století', in *Bibliotheca Strahoviensis* 10. Královská kanonie premonstrátů na Strahově, s. 105–202.

Voit, Petr a Linka, Jan (2011). 'Udržet pravý okraj stránkové sazby (Od literární historie k samostudiu). Rozhovor s Petrem Voitem', *Česká literatura* 59(2), s. 242–260.

Vokabulář webový (2006). Verze 1.1.1. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné online z <<http://vokabular.ujc.cas.cz>> [2016-09-30].

Vykypělová, Taťána (2013). 'Čeština „dlouhého 16. století“: zdroje spisovné normy', in *Studie k moderní mluvnici češtiny 3. Čeština a dějiny*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 41–63.

Vykypělová, Taťána (2013). *Wege zum Neutschechischen*. Hamburg: Dr. Kovač.

Žůrek, Jiří et al. (2009) *LIMUP: databáze obsahu liturgických rukopisů utrakvistické provenience 15.–16. století*. Kabinet pro klasická studia, Filosofický ústav AV ČR, v. v. i. Dostupné online z <<http://www.clavmon.cz/limup>> [2016-10-14].

10 Seznam příloh

Příloha A – Kolace tisků AE X 67, 27 G 6, 21 N 74 podle tisku 0843

Příloha B – Fotografické ukázky z dochovaných tisků a rukopisu